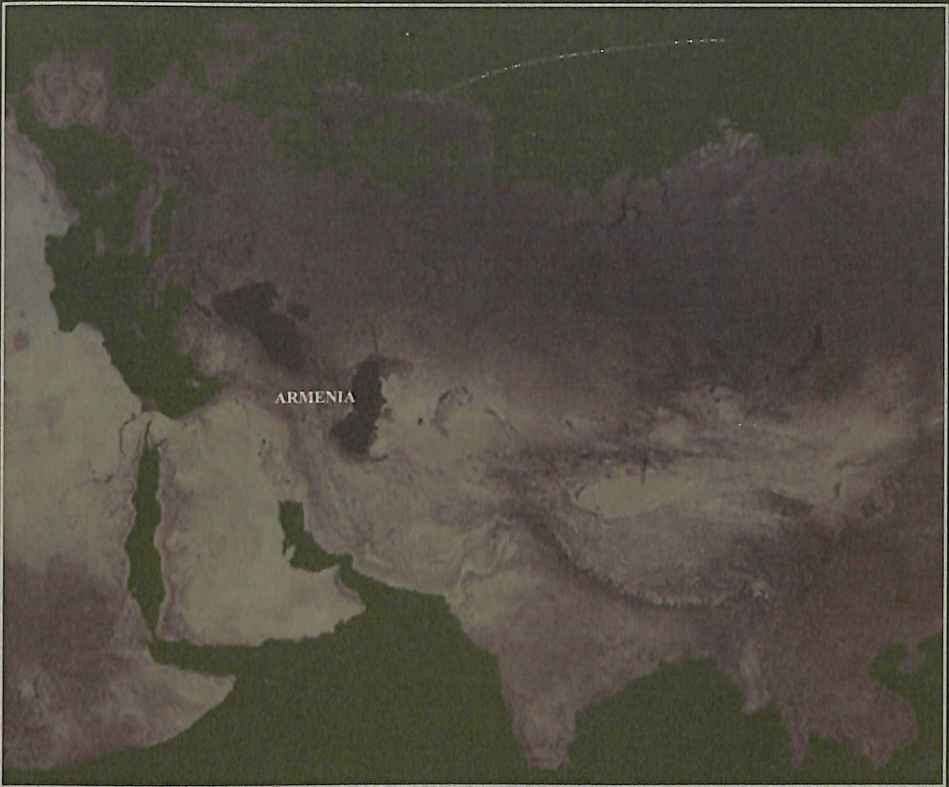

9(5)

Ժամանակակից ԵՎՐԱՍԻԱ

IV(2)
2015

09 MAR 2016

1-11 ЭКЗ.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

CONTEMPORARY EURASIA

ARAB WORLD:
POLITICAL AND IDEOLOGICAL NEW TRENDS

EDITED BY RUBEN SAFRASYAN

VOLUME IV (2)

YEREVAN 2015

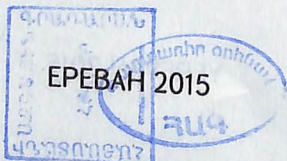
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

СОВРЕМЕННАЯ ЕВРАЗИЯ

АРАБСКИЙ МИР:
НОВЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ДЕОЛОГИЧЕСКИЕ
ТЕНДЕНЦИИ

ПОД РЕДАКЦИЕЙ РУБЕНА САФРАСТЯНА

ТОМ IV (2)

212-2016

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՎՐԱՍԻԱ

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ.
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐ

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻ ԽՄԱԲՐՈՒԹՅԱՄԲ

ՀԱՏՈՐ IV (2)

ԵՐԵՎԱՆ 2015

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՄԲ

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ

Ռուբեն Սաֆրաստյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լիլիթ Հարությունյան, պ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ
գիտաշխատող

Գոհար Իսկանդարյան, պ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ
գիտաշխատող

Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ
գիտաշխատող

Լևոն Հովսեփյան, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ ավագ գիտաշխատող

Նազելի Նավասարդյան, պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ գիտաշխատող
(հատորի պատասխանատու)

«Ժամանակակից Եվրասիա» գիտական պարբերականի այս համարն
ընդգրկում է արաբական աշխարհի առանցքային հիմնախնդիրներին
նվիրված ուսումնասիրություններ: Հոդվածների հեղինակների կողմից
քննարկվում են նաև սիրիական ճգնաժամի համատեքստում քրդական
և ալևիական գործոններով պայմանավորված քաղաքական գործըն-
թացներն ու վերափոխումները և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջա-
նային զարգացումների վրա:

Ժողովածուն նախատեսված է պատմաբանների, քաղաքագետների,
փորձագետների, դիվանագետների, ուսանողների, ինչպես նաև ընթեր-
ցող լայն շրջանների համար:

ISSN 1828-3948

PUBLISHED BY THE DECISION OF THE SCIENTIFIC COUNCIL
OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF NAS RA

EDITOR IN CHIEF

Ruben Safrastyan, Academician of NAS RA

EDITORIAL BOARD:

Lilit Harutyunyan, PhD, Assoc. Prof., Senior Research Fellow IOS NAS RA

Gohar Iskandaryan, PhD, Assoc. Prof., Senior Research Fellow IOS NAS
RA

Vahram Ter-Matevosyan, PhD, Senior Research Fellow IOS NAS RA

Levon Hovsepyan, PhD, Senior Research Fellow IOS NAS RA

Nazeli Navasardyan, PhD, Research Fellow IOS NAS RA, Responsible for
the Volume

The current volume of the “Contemporary Eurasia” includes analysis of the
key issues of the Arab world. This volume also discussed Kurdish and Alevi
factors in the context of Syrian crisis and their impacts on the domestic
political processes and regional developments.

The volume may be of interest for scholars, experts of politology and
students.

ISSN 1828-3948

ИЗДАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Рубен Сафрастян, академик НАН РА

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Лилит Арутюнян, к. и. н., доцент, старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Гоар Искандарян, к. и. н., доцент, старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Ваграм Тер-Матевосян, к. и. н., старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Левон Овсепян, к. и. н., старший научный сотрудник ИВ НАН РА

Назели Навасардян, к. и. н., научный сотрудник ИВ НАН РА,
(ответственная за выпуск)

Настоящий том периодического сборника «Современная Евразия» включает аналитические исследования, посвященные ключевым вопросам Арабского мира. В статьях также рассматриваются курдский и алевитские факторы в контексте сирийского кризиса и их влияние на внутривосточные процессы и региональные развития. Выпуск предназначен для историков, политологов, дипломатов, экспертов, студентов, а также для широкого круга читателей, интересующихся Ближневосточным регионом.

ISSN 1828-3948

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՀՐԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԵԼՔԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ՍԻՐԻԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ10

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ԵՎ ԻՇԽՈՂ ԱԼԱՎԻԱԿԱՆ
ՎԱՐՉԱԿԱՐԳՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ՓՈՓՈԽՈՒ-
ԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (2015 Թ.-ի ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍ)51

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆ-ԱՐԱՐԱԿԱՆ
ԵՐԿՐՆԵՐ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ67

ՍԱՐԳԻՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԱԲԴԱԼԼԱՀ ԱԶԶԱՄԻ «ԶԻՀԱԴԻ» ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏԱ-
ԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՎՐԱ76

ԱՐՄԵՆ ԶՈՒԼՖԱԼԱԿՅԱՆ

ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԵՎ ՍԻՐԻԱՅԻ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ87

CONTENTS

- VAHRAM PETROSYAN**
THE REASONS OF THE RISE OF DEMOCRATIC UNION PARTY IN
THE CONTEXT OF SYRIAN CONFLICT10
- GRIGOR YARDANYAN**
THE SYRIAN CRISIS AND RESHUFFLING WITHIN RULING ALAWITE
REGIME (FIRST HALF OF 2015)51
- ARAKS PASHAYAN**
ISLAMIC FACTOR IN AZERBAIJANI-ARAB RELATIONS67
- SARGIS GRIGORYAN**
THE INFLUENCE OF ABDALLAH AZZAM'S CONCEPT OF JIHAD ON
THE CURRENT TRENDS OF ISLAMIC RADICALISM76
- ARSEN JULFALAKYAN**
THE FACTOR OF ISRAEL IN THE CONTEXT OF TURKEY AND SYRIA
REGIONAL POLITICS87

СОДЕРЖАНИЕ

- ВАГРАМ ПЕТРОСЯН**
ПРИЧИНЫ РОСТА ПАРТИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ СОЮЗ В
КОНТЕКСТЕ СИРИЙСКОГО КОНФЛИКТА10
- ГРИГОР ВАРДАНЯН**
СИРИЙСКИЙ КРИЗИС И ПЕРЕСТАНОВКИ ВНУТРИ ПРАВЯЩЕЙ
АЛАВИТСКОЙ ВЕРХУШКИ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 2015)51
- АРАКС ПАШАЯН**
ИСЛАМСКИЙ ФАКТОР В АЗЕРБАЙДЖАНО-АРАБСКИХ
ОТНОШЕНИЯХ67
- САРГИС ГРИГОРЯН**
ВЛИЯНИЕ КОНЦЕПЦИИ ДЖИХАДА АБДАЛЛЫ АЗЗАМА
НА СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИСЛАМСКОГО
РАДИКАЛИЗМА76
- АРСЕН ДЖУЛФАЛАКЯН**
ИЗРАИЛЬСКИЙ ФАКТОР В КОНТЕКСТЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИ-
ТИКИ ТУРЦИИ И СИРИИ87

**ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԵԼՔԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ՍԻՐԻԱԿԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Սիրիայի քրդերն ու 2011թ. սկսված սիրիական ապստամբությունը

2011 թ. Սիրիայում սկսված ապստամբական շարժման պայմաններում քուրդ երիտասարդության բազմաթիվ ներկայացուցիչներ, արձագանքելով Ասադի վարչակարգը տապալելու ընդդիմության կոչերին, միացան վերջինիս: Մինչդեռ Սիրիայի ավանդական քրդական կուսակցությունները չտապեցին սիրիական ընդդիմությանը միանալու հարցում: Նմանատիպ հապաղումն ու զգուշավորությունն իրենց մի շարք պատճառներն ունենին.

- Սիրիայի ավանդական քրդական կուսակցությունները գտնում էին, որ ընդդիմությանը սկզբից ևեթ բացահայտորեն միանալու դեպքում Ասադի վարչակարգի պատժիչ գործողությունների զոհը կդառնան,
- Սիրիայի քրդական կուսակցությունները մասամբ վրեժխնդիր էին լինում արաբական ընդդիմությունից 2004 թ. ռեժիմի կողմից դաժանորեն ճնշված քրդական ելույթների¹ նկատմամբ դրսևորած անտարբերության համար,
- վերոհիշյալ քաղաքական ուժերը հույս ունեին, որ ժամանակ շահելու դեպքում անհամեմատ ավելի մեծ ձեռքբերումներ կունենան,
- Սիրիայի ավանդական քրդական կուսակցությունները մտավախություն ունեին, որ սիրիական ընդդիմությանը միացած քուրդ երիտասարդության բազմաթիվ ակտի-

¹ Christian Sinclair, Sirwan Kajjo, The Evolution of Kurdish Politics in Syria,- MERIP/Middle East Research and Information Project (August 31, 2011) <http://www.merip.org/mero/mero083111>

վիստներ, իրենց մարտահրավեր նետելով, կհայտնվեն առաջին դիրքերում՝ քրդական կուսակցությունների գործիչներին համապատասխանորեն մղելով երկրորդական դիրքեր²:

Սակայն արդեն երկու տարի անց՝ 2013 թ. Դրությամբ, Սիրիայի քուրդ երիտասարդությունն աստիճանաբար հետին պլան մղվեց, իսկ առաջին պլանում հայտնվեցին քրդական քաղաքական կուսակցությունները: Դրանում էական դեր խաղացին ոչ բավարար ֆինանսական միջոցները, արտաքին աջակցության բացակայությունը և ոչ բավարար քաղաքական-կազմակերպչական գիտելիքներն այն դեպքում, երբ ձևավորված երիտասարդական խմբերն ու խմբավորումներն արդեն իսկ սկսել էին գործել քաղաքական կուսակցությունների օրինակով: Հետևաբար նրանցից շատերը լուծարվեցին, մյուսները միավորվեցին կամ միավորվելով հետագայում պառակտվեցին: Սակայն քուրդ երիտասարդության ամենակենսունակ հատվածը հարեց այս կամ այն քրդական կուսակցությանը՝ հանդես գալով վերջինիս կազմում՝ որպես վերջիններիս կողմից արագ ձևավորվող երիտասարդական թև: Երիտասարդներին ներգրավելու նպատակով հատկապես ակտիվ գործունեություն ծավալեց 2011 թ.՝ Քուրդիստանի ռեզիստանտ կառավարության (ՔՌԿ) նախագահ և Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության (ՔԴԿ) առաջնորդ Մասուդ Բարզանու գլխավորությամբ ստեղծված և Սիրիայի քրդական շուրջ 11 (ներկայումս՝ 15-16) կուսակցություններ ներառող Քրդական ազգային խորհուրդը (ՔԱԽ): 2013 թ. փետրվարի սկզբներին ոչ երիտասարդ, այլ տարեց ու փորձված քաղաքական գործիչներից կազմված կոմիտեի նախաձեռնությամբ հրավիրվեց Երիտասարդական կոնֆերանս, որի նպատակն էր ՔԱԽ-ի երիտասարդական թևի ներկայացուցիչների ընտրություններ անցկացնել: Ընտրվեցին, բնականաբար, այն երիտասարդ քուրդ գործիչները, որոնք արդեն իսկ սերտ համագործակցություն էին ծավալել ՔԱԽ ներգրավված կուսակցությունների շրջանակում³:

² International Crisis Group: Middle East Report № 136, 22 January 2013: Brussels, Belgium 2013: p. 1.
³ Eva Savelsberg, The Kurdish Factor in the Syrian Revolution,- Syrian Studies Association Bulletin, Volume 18, No 1 (2013),- <https://ojcs.siue.edu/ojs/index.php/ssa/article/view/2858>

Քրդական եռյակը

Մերձավոր և Միջին Արևելքի քրդական զարգացումների դաշտում գերազանցապես գերիշխում են քրդական երեք քաղաքական ուժեր՝ Թուրքիայի Քրդական աշխատավորական կուսակցությունը (ՔԱԿ, քրդերեն՝ Partiya Karkerên Kurdistan-PKK) և Իրաքյան Քուրդիստանը ներկայացնող երկու ազդեցիկ քաղաքական կուսակցություններ՝ Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցությունը (այսուհետ՝ ՔԴԿ, անգլերեն՝ Kurdistan Democratic Party/KDP, քրդերեն՝ Partiya Demokrata Kurdistan/PDK) և Քուրդիստանի հայրենասիրական միությունը (այսուհետ՝ ՔՀՄ, անգլերեն՝ Patriotic Union of Kurdistan/PUK, քրդերեն՝ Yeketî Nîştîmanî Kurdistan/YNK): Այս բոլոր երեք կուսակցություններն էլ ունեն իրենց համապատասխան «արբանյակային» կամ «քույր» քրդական քաղաքական կուսակցությունները Սիրիայում, որտեղ գործում են շուրջ երկու տասնյակ քրդական քաղաքական կուսակցություններ ու կառույցներ: Թուրքիայի դեմ գործող PKK-ի մասնաճյուղի կամ առնվազն սիրիական հարթակում գաղափարակից ու դաշնակից կուսակցության համբավն ունի 2003 թ. հիմնված Սիրիայի քրդական Դեմոկրատական միություն կուսակցությունը (այսուհետ՝ ԴՄԿ, անգլերեն՝ The Democratic Union Party/DUP, քրդերեն՝ Partiya Yekîtiya Demokrat/PYD), որի առաջնորդն է Սալիհ Մուսլիմը: ԴՄԿ-ի վերահսկողությամբ գործում է Ժողովրդական պաշտպանության միավորումներ (քրդերեն՝ Yekîneyên Parastina Gel-YPG) կառույցը, որն ըստ էության ԴՄԿ-ի ռազմական թևն է:

Քուրդիստանի նախագահ և ՔԴԿ-ի առաջնորդ Մասուդ Բարզանին, իր հերթին, գերազանցապես աջակցում է Սիրիայի Քրդական դեմոկրատական կուսակցությանը (ՔԴԿ-Սիրիա կամ ՔԴԿ-Ս, Kurdish Democratic Party in Syria/KDP-S), որը նաև հայտնի է որպես «Ալ-Փարթի»: ՔԴԿ-Սիրիա քրդական քաղաքական կուսակցության առաջնորդը Աբդուլ Հաքիմ Բաշարն է, որն այժմ հիմնականում հաստատված է Քուրդիստանի Ռեգիոնալ կառավարության մայրաքաղաք Էրբիլում: Քուրդիստանի նախագահ Մասուդ Բարզանու և ՔԴԿ-Ս-ի առաջնորդ Աբդուլ Հաքիմ Բաշարի միջև շփումը մշտական բնույթ է կրում: Սիրիայում գործում են նաև պրոբարզանիական բազմաթիվ այլ քրդական ուժեր:

Սիրիայի քրդական զարգացումներում որոշակի ազդեցություն է ձգտում ապահովել նաև ՔՀՄ-ն: Սիրիայում գործող քրդական կուսակցությունների շարքում ՔՀՄ-ի հովանավորու-

թյունն է վայելում հիմնականում Սիրիայի Քրդական դեմոկրատական առաջադիմական կուսակցությունը (անգլերեն՝ The Kurdish Democratic Progressive Party in Syria), որի առաջնորդն է Համիդ Դարվիշը:

2011 թվականին Սիրիայում հակամարտության բռնկմանը զուգահեռ վերոհիշյալ երեք խոշորագույն քրդական կուսակցությունները սիրիական դաշտում գործող իրենց արբանյակային կուսակցություններին ուղղորդեցին միանգամայն տարբեր ուղղություններով: PKK-ն իր մարդկային ու նյութական ռեսուրսների զգալի մասն ուղղեց դեպի Դեմոկրատական միություն կուսակցությանը՝ օգնելով վերջինիս ստեղծել իր ռազմական կառույցը՝ YPG-ն: Պատահական չէ, որ 2012 թ. հուլիսի դրությամբ ԴՄԿ-ն արդեն իսկ վերահսկողություն էր հաստատել Սիրիայի քրդաբնակ տարածքների մեծագույն մասի նկատմամբ:

Մինչդեռ 2011թ. հոկտեմբերին ՔԴԿ-ի գլխավորությամբ ու ՔՀՄ-ի աջակցությամբ ստեղծվեց Սիրիայի քրդական կուսակցությունների մի ընդդիմադիր դաշինք՝ Քրդական ազգային խորհուրդը (ՔԱԽ), որում ընդգրկվել էին հիշյալ երկուսն էլ գործող գրեթե բոլոր քրդական կուսակցությունները, բացառությամբ ամենաազդեցիկի՝ ԴՄԿ-ի: ՔԱԽ-ը դարձավ Սիրիայում ԴՄԿ-ի հիմնական մրցակիցը: Թեև Իրաքյան Քուրդիստանի նախագահ և ՔԴԿ-ի առաջնորդ Մասուդ Բարզանու առաջնահերթ նպատակը Սիրիայի քրդերին միավորելն էր, ժամանակի ընթացքում Բարզանին հարկադրված էր Սիրիայի հարցում հարել թուրքական դիրքորոշմանը և քննադատական դիրքորոշում արտահայտել Ասադի վարչակարգի նկատմամբ: Մինչդեռ Իրաքի նախագահ (2005 թ. ապրիլի 7–2014թ. հուլիսի 24) և ՔՀՄ-ի առաջնորդ Ջալալ Թալաբանին 2011 թ. դրությամբ իր քողարկված աջակցությունն էր հայտնում Ասադին՝ առնվազն պահպանելով լոյալ չեզոքություն⁴:

Վերոհիշյալ միջքրդական պայքարում հաղթող դարձավ Դեմոկրատական միություն կուսակցությունը՝ վերածվելով Սիրիայի քրդաբնակ տարածքներում գերիշխող ու առաջնորդող

⁴ Թալաբանին իր մտահոգություններն էր հայտնում «ռադիկալ/արմատական ընդդիմության» հետ կապված՝ դեմ լինելով ցանկացած արտաքին (արևմտյան կամ թուրքական) միջամտությանը: Ավելին, 2012 թ. հուլիսին Ջալալ Թալաբանին ցավակցական հեռագիր հղեց Ասադի ընտանիքին՝ Սիրիայի պաշտպանության փոխնախարար Ասսեֆ Շավքաթի մահվան կապակցությամբ: Վերջինս Բաշարի քրոջ՝ Բուշրայի ամուսինն էր:

ամենաազդեցիկ քաղաքական ուժի⁵:

Ներկայումս Դեմոկրատական միություն կուսակցությունը ոչ միայն հանդես է գալիս Սիրիայի քրդերի ամենաազդեցիկ ու առաջատար կուսակցության դիրքերից, այլև որոշակիորեն ուղղորդում է քրդական զարգացումները Սիրիայում: Հիշյալ իրողությունն առանձնահատուկ վերլուծության կարիք է զգում և ունի մի շարք պատճառներ:

Դեմոկրատական միություն կուսակցության գերիշխանության պայմանները

1. Ասադի վարչակարգի գործոնը:

2012 թ. հուլիսին աճող ապստամբական շարժման ճնշման տակ Սիրիայի կառավարությունը դուրս բերեց իր անվտանգության ուժերը երկրի քրդական մեծամասնություն ունեցող տարածքներից՝ դրանք թողնելով քրդական Դեմոկրատական միություն կուսակցության վերահսկողության ներքո⁶: Արդյունքում ԴՄԿ-ն (PYD), ըստ էության, սիրիական կառավարության համաձայնությամբ, դարձավ հիշյալ շրջանների դե ֆակտո կառավարությունը: Արևմտյան փորձագետների կարծիքով քրդաբնակ տարածքներից սիրիական զորքերը դուրս բերելու Բաշար ալ Ասադի որոշումը պայմանավորված էր երեք ռազմավարական հաշվարկներով: Նախ՝ Սիրիայի զինվորականությունը ձգտում էր համախմբել իր ռեսուրսները Դամասկոսում և Հալեպում ընթացող մարտերի ուղղությամբ: Երկրորդ՝ հաշվի առնելով Թուրքիայի աջակցությունն Ազատ սիրիական բանակին՝ Ասադը ցանկացավ, հավասարազոր պատասխան տալով, ուղերձ հղել Անկարային՝ սիրիացի ապստամբներին Թուրքիայի կողմից ցուցաբերվող աջակցության համար: Հաշվի առնելով այն, որ ԴՄԿ-ն փոխկապակցված է Քրդական աշխատավորական կուսակցության (PKK-ի) հետ, որ հարձակումներ էր իրականացնում թուրքա-

կան պետության դեմ, ... բաասական ռեժիմը հստակ ուղերձ էր հղում Անկարային, որ PKK-ին առնչվող խմբավորմանն անվտանգության ապաստան է առաջարկել Թուրքիայի շքամուտքին: Երրորդ՝ Դամասկոսը ձգտում էր ավելի պառակտել ընդդիմությանը՝ փորձելով ավելի բարձրացնել որոշ քուրդ խմբավորումների հավատարմությունը բաասական վարչակարգի նկատմամբ⁷: Քրդերին սիրիական ընդդիմությունից կտրելու նպատակով նախնական լուծում տրվեց նաև Սիրիայի քաղաքացիությունից 1962 թ. զրկված քրդերի խնդրին՝ վերջիններին էական հատվածին սիրիական քաղաքացիություն շնորհելու ճանապարհով⁸:

Այն փաստը, որ սիրիական կառավարական ուժերն, ըստ էության, ԴՄԿ-ին փոխանցեցին հյուսիսային Սիրիայի քրդաբնակ քաղաքներն ու գյուղերը, իսկ ԴՄԿ-ն դրանց նկատմամբ իր վերահսկողությունը հաստատեց առանց էական մարտերի ու կորուստների, վկայում է այն մասին, որ ԴՄԿ-ի և Սիրիայի իշխանությունների միջև գործարք էր կնքվել՝ լինի այն պաշտոնական բանակցությունների, թե ոչ պաշտոնական փոխհամաձայնության արդյունքում⁹:

Այսպիսով, ԴՄԿ-ն էականորեն հզորացավ Բաշար ալ Ասադի վարչակարգի հետ իր պրագմատիկ գործելակերպի արդյունքում: Մի կողմից, տեղ գտան հետևյալ իրողությունները. քրդական հիշյալ կուսակցությունը սեպ չխրեց Ասադի ռեժիմի հետ ունեցած իր հարաբերություններում և ստացավ դժվարին կացության մեջ հայտնված պաշտոնական Դամասկոսի աջակցությունը: Արդյունքում՝ ԴՄԿ-ի առջև ոչ միայն բացվեցին որոշակի խնդիրների լուծման ճանապարհները, այլև պոտենցիալ բազմաթիվ արգելքներն ու խոչընդոտները վերացվեցին: Մասնավորապես սիրիական հակամարտության վաղ փուլում ԴՄԿ-ն ստանձնեց մի շարք հաստատությունների

⁵ ՔՌԿ-ի հիմնական արևմտյան քննադատի համբավ ունեցող ամերիկացի փորձագետ Մայքլ Ռուբինի պնդմամբ, ինքը՝ Մասուդ Բարզանին, և պրո-բարզանիական ուժերը միայն 5-ից 10% աջակցություն ունեն Սիրիայի քրդաբնակ տարածքներում: Տե՛ս Michael Rubin, Lift the Blockade on Rojava,-The Kurdistan Tribune (January 27, 2014) -<http://kurdistantribune.com/2014/lift-blockade-on-rojava/>

⁶ Ilhan Tanir, Wladimir van Wilgenburg, and Omar Hossino, Unity or PYD Power Play? Syrian Kurdish Dynamics After the Erbil Agreement, -The Henry Jackson Society, London 2012, pp. 11-12.

⁷ Daniel Wagner and Giorgio Cafiero, In Syrian Kurdistan, a Different War,-Kurd Net (September 6, 2013) <http://www.ekurd.net/mismas/articles/misc/2013/9/syriakurd900.htm>

⁸ Президент Сирии идет на уступки: предоставил гражданство курдам в провинции Эль-Хасика,- NEWSru.com (7 апреля 2011 г.),-<http://www.newsru.com/world/07apr2011/ustupki.html>

⁹ Eva Savelsberg, The Kurdish Factor in the Syrian Revolution,- Syrian Studies Association Bulletin, Volume 18, No 1 (2013),- <https://ojcs.siue.edu/ojs/index.php/ssa/article/view/2858>

(այդ թվում՝ դպրոցների, մշակութային կենտրոնների և այլն) բացման առաքելությունն այն վայրերում, որտեղ քրդերը մեծամասնություն էին կազմում¹⁰: Կուսակցությունն այդ իրողությունը դարձրեց հոգուտ իրեն աշխատող կարևորագույն գործոն: PKK-ի և Սիրիայի ռեժիմի միջև պատմական հարաբերությունների, ինչպես նաև Թուրքիայի ու Սիրիայի միջև լարվածության ծայրահեղ սրման արդյունքում Ասադի վարչակարգն իր նպաստը բերեց Սիրիայի քրդերի շրջանում ԴՄԿ-ի ազդեցության աճին: Մասնավորապես Սիրիայում ապստամբական շարժման ծավալումից հետո սիրիական բանտերում պահվող ԴՄԿ-ի 640 զինյալներ ազատ արձակվեցին¹¹:

Մյուս կողմից, ԴՄԿ-ն չգործեց ռեժիմը տապալելու նպատակ հետապնդող ընդդիմության հետ փոխհամաձայնության մեջ, այլ ընդհակառակը, սիրիական հակամարտության սկզբնական շրջանում այն դարձավ Ասադի ռեժիմի դեմ հստակորեն հանդես եկող Սիրիայի քրդական ուժերին ճնշող, ընդդիմացող ու զսպող գլխավոր դերակատար ուժը: Հետագայում ԴՄԿ-ի և սիրիական կառավարական ուժերի միջև տեղ գտան առանձին ընդհարումներ (2012թ. սեպտեմբերին, 2013թ. հունվար, փետրվար, ապրիլ և դեկտեմբեր ամիսներին, 2014 թ. մարտին և 2015 թ. հունվար և հունիս ամիսներին), սակայն դրանք գերազանցապես էպիզոդիկ դեր ունեցան, իրենց հիմքում ունեին վրեժխնդրությունը կամ կողմերի դիրքային պայքարը, կարճատև էին (հիմնականում մեկօրյա, իսկ առավելագույնը վեցօրյա ընդհարումների բնույթ էին կրում), և Սիրիայի կենտրոնական իշխանությունները նույնիսկ գերադասեցին լռության մատնել կամ չմեկնաբանել նմանատիպ իրողությունները: Ներկայումս Ասադի ռեժիմն ու ԴՄԿ-ն ռազմավարական դաշնակիցներ չեն, սակայն միևնույն ժամանակ չեն հեռացել միմյանցից: Ասադ-ԴՄԿ գործարքն ու տարօրինակ «ոչ

¹⁰ О. Жигалина, К вопросу о политических организациях сирийских курдов,- Институт Ближнего Востока (21.02.2012)- <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1329801300>

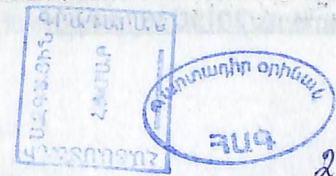
¹¹ St'u Mohammad Ballout, Syrian Kurds Trade Armed Opposition for Autonomy,-Al-Monitor (June 23, 2012),- <http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2012/06/syrias-kurds-oppose-the-regime-y.html#>, տե՛ս նաև Oytun Orhan, "Syria's PKK Game," Sunday's Zaman, 14 Şubat 2012, http://www.sundayszaman.com/sunday/newsDetail_getNewsById.action?newsId=271361

դաշնակցային համագործակցությունը» բացատրվում են մի շարք գործոններով.

- Սիրիայի վարչակարգի ու PKK-ի միջև նախկինում (1980-ական-1990-ական թթ.) կերտվել էին համագործակցային հարաբերություններ, որոնք, բնականաբար, որոշակի ուղի հարթեցին Ասադի ռեժիմի ու ԴՄԿ-ի միջև ներկայիս հարաբերությունների համար:
- ԴՄԿ-ն անվերապահորեն ճնշում էր այլախոհական ու հակակառավարական ցույցերն իր համար հասանելի կամ իր մասնակի ազդեցության (նույնիսկ ոչ լիարժեք վերահսկողության) ներքո գտնվող քրդաբնակ տարածքներում (օրինակ՝ Աֆրինում)՝ մասնավորապես 2011 թ. երկրորդ և 2012 թ. առաջին կեսի ընթացքում: Ավելին, մինչ օրս նմանատիպ ակտիվիստները զգուշանում են հակակառավարական ցույցեր կազմակերպելուց¹² քրդական երեք կանտոններում (Աֆրին, Քոբանի և Հասեկե):
- Ասադը ԴՄԿ-ն համարում է մի միջոց՝ ընդդիմության կողմից գործողությունների նոր շրջանների ու հենակետերի ստեղծումը կանխելու համար:¹³ Ավելին, այն պահից սկսած, երբ Ազատ սիրիական բանակը նույնպես սկսեց գործել Սիրիայի քրդաբնակ տարածքներում, սիրիական իշխանությունների կողմից դրանց վերահսկողության փոխանցումը ԴՄԿ-ին նշանակում էր, որ այսուհետ ժողովրդական պաշտպանության միավորումները, այլ ոչ թե

¹² Eva Savelsberg, The Kurdish Factor in the Syrian Revolution,- Syrian Studies Association Bulletin, Volume 18, No 1 (2013),- <https://ojcs.siu.edu/ojs/index.php/ssa/article/view/2858>

¹³ Մասնավորապես 2013 թ. հոկտեմբերին, երբ սկզբունքային նշանակություն ունեցող մարտեր էին ընթանում Սիրիայի քրդական ուժերի և սիրիական ընդդիմության միջև Հասեկեում և Հասեկեից հարավ ընկած շրջաններում, սիրիական զորքերն ըստ էության աջակցեցին քրդերին՝ հրետանային հարվածներ հասցնելով տվյալ շրջաններում կենտրոնացված սիրիական ընդդիմության ուժերին: St'u B Սիրիա քրդերը շարունակում են իրենց գործունեությունը, - **IA REGNUM** (5 Октября 2013)- <http://www.regnum.ru/news/polit/1716148.html> 2015 թ. հուլիսին ժողովրդական պաշտպանության ուժերն (YPG) ու սիրիական բանակը համագործակցեցին նաև Հասեկեում՝ ընդդեմ ԻՊՊ զինյալների: Maher Al Mounnes, Syria regime, Kurds join to fight IS in Hasakeh,-AFP (July 20, 2015) <http://news.yahoo.com/syria-regime-kurds-join-fight-hasakeh-070536892.html>

սիրիական բանակն է պայքար մղելու զինված ընդդիմության դեմ (օրինակ՝ Ռաս ալ-Այնում)¹⁴:

- Լեզգիտիմության և այլ հարցերում ԴՄԿ-ի ունեցած խնդիրներն ու սահմանափակումները նույնպես այն հիմնական պատճառների շարքում են, որ ուղղորդեցին Ասադի վարչակարգին քրդական կուսակցությունների շարքում ընտրելու հենց ԴՄԿ-ին որպես լծակ օգտագործելու տարբերակը: Մշտապես մեղադրանքներ են հնչում, որ ԴՄԿ-ն PKK-ի մասնաճյուղն է Սիրիայում: Հետևաբար, հաշվի է առնվում նաև իրավական ճանաչման խնդիրը. ԴՄԿ-ի հարցում թուրքական մոտեցումն ու քրդական հիշյալ կուսակցության դեմ զանազան քաղաքական ուժերի կողմից տարվող հակաքարոզչությունն ինքնին միանգամայն դժվարին խնդիր էին դարձնում ԴՄԿ-ի համար միջազգային լիարժեք աջակցության, առավել ևս իրավական ճանաչման ստացումը: Ասադը նաև գիտակցում էր, որ սիրիական իշխանությունների հետ ԴՄԿ-ի համագործակցությունն իր հերթին կավելացնի ԴՄԿ-ի հասցեին հնչող մեղադրանքները՝ էլ ավելի բարդացնելով վերջինիս ճանաչումը¹⁵:
- Ակնհայտ էր նաև, որ Իրաքյան Քուրդիստանը չի կարող իր վերահսկողությունը հաստատել այս կարգի կառույցի

¹⁴ Ավելին, քանի որ Ռաս ալ-Այնում մարտնչող որոշ խմբավորումներ պատկանում էին «ռադիկալ իսլամիստներին, ԴՄԿ-ն չքննադատվեց հեղափոխության դեմ պայքար մղելու համար, այլ փոխարենը որոշակի համակրանք շահեց»: Տե՛ս Eva Savelsberg, *The Kurdish Factor in the Syrian Revolution*, - Syrian Studies Association Bulletin, Volume 18, No 1 (2013), - <https://ojcs.siue.edu/ojs/index.php/ssa/article/view/2858>

¹⁵ Մասնավորապես Սիրիայի քրդերի շրջանում գերիշխող ԴՄԿ-ի հետ շփումների մեջ մտնելու առաջարկները մերժող գերմանական կառավարության կողմից բերվող հիմնական առարկություններն էին՝ ԴՄԿ-ի չափազանց սերտ կապերը PKK-ի հետ, Ասադի դեմ գործող ու գերազանցապես սուննի արաբական գերակշռություն ունեցող ընդդիմությանը միանալու ԴՄԿ-ի մերժումը, ԴՄԿ-ի՝ պաշտոնական Դամասկոսի հետ միայն ժամանակ առ ժամանակ ընդհատվող համագործակցությունը և մրցակից քրդական կուսակցությունների դեմ ձեռնարկվող հալածանքները: Տե՛ս Günter Seufert, *The Return of the Kurdish Question: On the Situation of the Kurds in Iraq, Syria and Turkey*, - German Institute for International and Security Affairs, SWP (Stiftung Wissenschaft und Politik) Comments, № 38, August 2015, p. 3, - http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2015C38_srt.pdf

նկատմամբ: Միաժամանակ, հաշվի առնելով Թուրքիայի դիրքորոշումն ու թուրքական գործոնը, բացառվում էր նաև ԴՄԿ-ՔՌԿ, մասնավորապես ԴՄԿ-ՔԴԿ սերտ համագործակցությունը, քանզի ՔԴԿ-ն քաղաքական ու տնտեսական էական կախվածություն ունի Թուրքիայից և ոչ միայն պատրաստ չէ, այլև անկարող է խզելու իր կապերը վերջինիս հետ¹⁶: Լիովին բացառվում էր նաև ԴՄԿ-ի պրոթուրքական գործելակերպը: Այս կազմակերպությունը (ԴՄԿ-ն) իր սեփական զինյալներով (YPG), ինքնուրույն ու անկախ գործելակերպով, գաղափարախոսությամբ ու պահանջներով (որոշակի համագործակցություն Ասադի վարչակարգի հետ և հակակառավարական ելույթների ճնշում, ժողովրդավարական ինքնավարություն, քրդերի քաղաքական իրավունքների ապավարություն, քրդերի քաղաքական իրավունքների մնացածը) արդեն իսկ բացասական ընկալում ուներ մնացյալ՝ արաբական ընդդիմության շրջանակներում: Վերոհիշյալի հետ մեկտեղ Սալեհ Մուալիմը մշտապես հերքում է անկախության նպատակը¹⁷ առաջ բերելով զանազան քրդական շրջանակների հակասական վերաբերմունքը:

- «Ասադի ռեժիմը գերադասում է ունենալ քրդական շրջաններ, որոնք ներկայումս գտնվում են ԴՄԿ-ի վերահսկողության ներքո, և որտեղ չեն պլանավորվում ու իրականացվում նոր հարձակումներ ընդդեմ վարչակարգի (սիրիական կառավարության-Վ.Պ.), այլ ոչ թե տարածքներ, որոնք գտնվեն ընդդիմության կամ Մասուդ Բարզանու վերահսկողության ներքո, որոնք ապագայում անհամեմատ ավելի լուրջ անհանգստության պատճառ կարող էին հանդիսանալ Սիրիայի ներկայիս վարչակարգի համար: Այս պահի դրությամբ Սիրիայում քրդական ապրամամբական գոտիների առկայությունն այնքան էլ չի կա-

¹⁶ *The Fragile Gains of Syria's Kurds*, - Global Intelligence, Stratfor (August 1, 2014), - <http://www.lebanonwire.com/1508MLN/15080103STR.asp>

¹⁷ *PYD's leader says no plan for a Kurdish state in northern Syria*, - Kurdish Daily News (June 24, 2015) <http://kurdishdailynews.org/2015/06/24/pyds-leader-says-no-plan-for-a-kurdish-state-in-northern-syria/>

րևորվում Ասադի վարչակարգի կողմից, քանի դեռ դրանք չեն ծառայում ընդդիմության նպատակներին»¹⁸:

- Սիրիական իշխանությունները ձգտում էին խաղարկել քրդական խաղաքարտն ընդդեմ Թուրքիայի, ինչպես դա արել են բազմիցս նախկինում: Ինքնին հասկանալի է, որ ԱԶԿ-ն մի կողմից չէր կարող հանդուրժել Սիրիայի հյուսիսում և իր հարավում ԴՄԿ/ՔԱԿ (PKK) գործոնի ռազմական և քաղաքական դիրքերի ամրապնդումը: Սակայն մյուս կողմից խնդրի ռազմական լուծումը թուրքական ներխուժման ճանապարհով նույնպես չէր բխում Թուրքիայի շահերից, քանզի վերջինիս դեմ կմիավորեր ԴՄԿ-ին ու վերջինիս քննադատներին՝ Սիրիայի քաղաքական և ռազմական այլ խմբավորումների¹⁹:
- ԴՄԿ-ի դիրքերի ամրապնդման և հետագա հզորացման գործում Ասադի վարչակարգի և թուրքական գործոնները կարևորող թուրք փորձագետ Ռեյհան Գյունները իրադարձությունների զարգացման հետևյալ մեկնությունն է տալիս. «ԴՄԿ-ի հզորացման ամենաառաջին պատճառներից մեկն այն է, որ այս խմբավորումը, ի տարբերություն ընդդիմադիր մյուս խմբերի, ռազմական պայքար չի մղում ընդդեմ Ասադի վարչակարգի: Քաղաքացիական պատերազմի սկզբում քրդերը նպատակ ունեին ստեղծելու իրենց ապահով ու անվտանգ գոտին՝ հակամարտություններից դուրս մնալու ճանապարհով: Սակայն, քանի որ Սիրիայի ազատ բանակը փորձում էր տեղակայվել քրդական խիտ բնակչություն ունեցող այնպիսի քաղաքներում, ինչպիսիք են Քամըշլուն և Աշրաֆիյան, ինչպես նաև հիշյալ շրջանների քրդական քաղաքացիական բնակչության դեմ նրանց հարձակումների արդյունքում, քրդերը հարկադրված էին քաղաքացիական պատերազմի կողմ դառնալ: Այս իրողությունը քրդերի համար ստեղծեց բոլոր հիմքերը՝ ԴՄԿ-ին աջակցելու համար՝ որպես առաջին այլընտրանքային տարբերակ և Ասադի

նեժիմին նույնպես բերեց ԴՄԿ-ին աջակցելու ուղու: Այսպիսով, Ասադի վարչակարգի ուժերը, որոնք դուրս եկան Սիրիայի հյուսիսային շրջաններից, հիշյալ շրջանների վերահսկողությունը թողեցին ԴՄԿ-ի ուժերին²⁰: Հետևաբար, ԴՄԿ-ի զինյալներին Թուրքիա-Սիրիա սահմանի երկայնքով տեղաբաշխելու միջոցով PKK-ի Սիրիայի մասնաճյուղը կարող էր օգտագործվել որպես սպառնալիք ընդդեմ Թուրքիայի»²¹:

2. Սիրիայում տեղական կառավարման մարմինների ընտրություններին մասնակցելու, Սիրիայի քրդական կանտոններում ընտրությունների անցկացման, Ժողովրդական պաշտպանության միավորումների (YPG) և Ասայիշի ուժերի լիազորությունների օրինականացման, ինչպես նաև հիշյալ կանտոններում բնակվող ժողովուրդների իրավունքները սահմանադրորեն ամրագրելու գործոնները:

ՔԲԿ-ի և/կամ նրա գաղափարախոսությունը կիսող ԴՄԿ-ի ռազմավարության կարևորագույն չափումներից մեկն էլ մասնակցությունն էր 2011 թ. դեկտեմբերին Սիրիայում տեղ գտած տեղական կառավարման մարմինների ընտրություններին²²: Մինչդեռ սիրիական ընդդիմությունը բոյկոտեց հիշյալ ընտրությունները՝ դրանք չկարևորելով: Արդյունքում ԴՄԿ-ն, որը ճանաչված չէր միջազգային հանրության կողմից որպես օրինական կազմակերպություն, մասնակցելով Սիրիայում տեղ գտած ընտրություններին, պահպանեց «Արևմտյան Քուրդիստանի Ժողովրդական խորհուրդ» անվանումով հայտնի իր հաստատությունները երկրի քրդաբնակ շրջաններում՝ տեղական կառավարման մարմիններում որոշակի պաշտոն զբա-

¹⁸ Մեջբերումը համաձայն՝ Suriye’de Kürt Hareketleri (Kurdish Movements in Syria).- ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi/Center for Middle Eastern Strategic Studies) Report № 127, August 2012, Ankara, ORSAM 2012: p. 32.
¹⁹ St’u Eva Savelsberg, The Kurdish Factor in the Syrian Revolution,- Syrian Studies Association Bulletin, Volume 18, No 1 (2013),- <https://ojcs.siue.edu/ojs/index.php/ssa/article/view/2858>

²⁰ Սիրիական բանակի վերահսկողության ներքո մնացին միայն ռազմավարական նշանակություն ունեցող առանձին կետեր, մասնավորապես Քամըշլուի և Հասնեկեի հատվածում:
²¹ Reyhan Güner, Why is PYD getting upper hand in Syria?,-The Journal of Turkish Weekly (JTW), USAK (March 1, 2014),-<http://www.turkishweekly.net/2014/03/01/op-ed/why-is-pyd-getting-upper-hand-in-syria/>
²² Municipal elections in Syria, Radio New Zealand 13 December 2011 <http://www.radionz.co.nz/news/world/93584/municipal-elections-in-syria>
 Michael Olschimke, Local Elections in Syria (December 12, 2011)- <http://www.olschimke.eu/2011/12/12/local-elections-in-syria/>, Syria unrest: Local elections held despite fighting,- BBC (12 December 2011), <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-16135298>

ղեցնող ու կարևորագույն դերակատարում ունեցող յուրային անձանց միջոցով, որոնք տեղերում այդ դիրքերում հայտնվեցին վերոհիշյալ ընտրությունների արդյունքում:

Այսպիսով, ԴՄԿ-ն ինչ-որ չափով օգտվեց Ասադի կողմից անցկացված ընտրություններից՝ երկրի քրդաբնակ շրջաններում իր լեգիտիմության շրջանակներն ընդլայնելու ու ապահովելու նպատակով: Հետագայում, երբ Ասադի ռեժիմը հեռանում էր որոշակի տարածքներից, ԴՄԿ-ի անդամները, որոնք փաստացի նշված շրջանների բնակչության ընտրված ներկայացուցիչներն են կամ առնվազն ներկայացվում են որպես այդպիսին, գալիս են փոխարինելու այսպես կոչված «նախորդ ռեժիմին»²³:

Արդեն 2013 թվականի նոյեմբերին ԴՄԿ-ն հայտարարեց երեք ոչսահմանակից ինքնավար տարածքներում կամ կանտոններում (Աֆրին, Քոբանի և Ջազիրա) միջանկյալ կառավարության ստեղծման մասին²⁴: 2014 թ. Ջազիրայի, Քոբանիի և Աֆրինի կանտոնները հռչակեցին իրենց դեմոկրատական ինքնավարությունը: 2014 թ. հունվարին հռչակվեց նաև վերջիններիս Սահմանադրությունը՝ «Սոցիալական պայմանագրի կանոնադրությունը»²⁵: Իսկ արդեն 2015 թ. մարտի 13-ին տեղ գտած տեղական ընտրությունների արդյունքում ձևավորվեցին վերոհիշյալ երեք կանտոնների տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Թեև վերոհիշյալ երեք կանտոններն իրական ինքնավարություն էին ունենալու, և ԴՄԿ-ի անվանումը չէր հիշատակվում, հիշյալ իրողությունն էլ ավելի ամրապնդեց ԴՄԿ-ի դիրքերը Ռոժավայում (Արևմտյան կամ Սիրիական Քուրդիստանում): Վերջինս բաղկացած էր լինելու վերոհիշյալ երեք կանտոններից և պաշտոնապես կոչվելու էր «Աֆրինի, Ջազիրայի և Քոբանիի Դեմոկրատական ինքնավար ռեգիոններ»՝ միաժամանակ դիտարկվելով որպես Սիրիայի տարածքի բաղկացուցիչ մաս: Թեև «Սոցիալական պայմանագրի կանոնադրությունում» ԴՄԿ-ն չէր հիշատակվում, այնուամենայնիվ,

հիշատակվում էին վերջինիս ռազմական թևն (Ժողովրդական պաշտպանություն միավորումները՝ YPG) ու անվտանգության մարմինը (Ասալիշ), և ամրագրվում էին վերջիններիս լիազորությունները: Մասնավորապես նշվում էր, որ «Ժողովրդական պաշտպանություն միավորումները (YPG) երեք կանտոնների միակ ռազմական ուժն են, որոնք լիազորված են պահպանելու և պաշտպանելու ինքնավար ռեգիոնների և դրանց ժողովուրդների անվտանգությունը՝ ընդգեմ ներքին և արտաքին սպառնալիքների», և որ «Ասալիշ ուժերի վրա են դրվում ինքնավար ռեգիոններում քաղաքացիական ոստիկանական գործառույթները»²⁶:

Ոչ պակաս կարևոր էր նաև այն իրողությունը, որ «Աֆրինի, Ջեզիրայի և Քոբանիի Դեմոկրատական ինքնավար ռեգիոնները» դիտարկվում էին որպես «քրդերի, արաբների, ասորիների, քաղղեացիների, արամեացիների, թուրքմենների, հայերի ու չեչենների կոնֆեդերացիա»²⁷: Թեև Ջազիրա կանտոնի պաշտոնական լեզուներ էին հռչակվում միայն քրդերենը, արաբերենը և ասորերենը, նշվում էր, որ «բոլոր համայնքներն իրենց մայրենի լեզվով կրթելու և կրթվելու իրավունք ունեն»²⁸:

3. ԴՄԿ-ի զինված ուժերի առկայության գործոնը:

ԴՄԿ-ին հաջողվեց ստեղծել, կայացնել ու ամրապնդել նաև իր զինված ուժերը Սիրիայում՝ վերածելով այն իրական գործոնի: Սիրիայի քրդերի շրջանում ՔԱԿ-ի գործունեության և վերջինիս զինյալների հավաքագրմանն ուղղված աշխատանքի փորձն անգնահատելի էր ԴՄԿ-ի զինված խմբավորումների հզորացման գործում: Հայտնի է, որ դեռ 2011 թ. սեպտեմբերի հզորացման գործում: ՔԱԿ-ի որոշ զինյալներ էին աստիճանադրությամբ Իրաքից ՔԱԿ-ի որոշ զինյալներ էին աստիճանաբար ժամանում Սիրիա: Նրանց ներկայությունը, կազմակերպական մակարդակն ու զինվածության փաստն ինքնին սահմանափակեցին այլ կուսակցությունների՝ ԴՄԿ-ի վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներ մուտք գործելու կամ այստեղ ազդեցություն ձեռք բերելու հնարավորությունը:

²³ Suriye'de Kürt Hareketleri (Kurdish Movements in Syria),-ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi/Center for Middle Eastern Strategic Studies) Report № 127, August 2012, Ankara, ORSAM 2012: pp. 33-34.

²⁴ PYD Announces Surprise Interim Government in Syria's Kurdish Regions,- Rudaw (13.11.2013) <http://rudaw.net/english/middleeast/syria/13112013>

²⁵ Charter of the Social Contract (Self-Rule in Rojava),- Peace in Kurdistan (29 January 2014)- <http://peaceinkurdistancampaign.com/charter-of-the-social-contract/>

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում, «Սոցիալական պայմանագրի կանոնադրություն», Հոդված 15:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, «Ներածություն»:

²⁸ Տե՛ս նույն տեղում, «Սոցիալական պայմանագրի կանոնադրություն», Հոդված 9:

ԴՄԿ-ի վերահսկողության ներքո գտնվող զինված խմբերը ժամանակի ընթացքում, թերևս, վերածվեցին Սիրիայի քրդերի զինված ուժերի: Այդ զինված ուժերը, որոնք գործում են «**Ժողովրդական պաշտպանության ուժեր**» (միավորումներ կամ կոմիտեներ, քրդերեն՝ Yekîneyên Parastina Gel-YPG) անվան տակ, ծառայել են երկու հիմնական նպատակների՝ նախ որպես «պետության» մարմիններ՝ քրդական բնակավայրերից հեռացած Ասադի ռեժիմի քաղաքական գործիչների փոխարեն, ինչպես նաև որպես պաշտպանական ուժեր՝ 2012 թ. հուլիսի 19-ից հետո ԴՄԿ-ի վերահսկողության ներքո անցած քրդաբնակ տարածքների համար²⁹: Եթե 2014 թ. հունվարին հռչակված սահմանադրությամբ՝ «Սոցիալական պայմանագրի կանոնադրությամբ», հաստատվեցին «Ժողովրդական պաշտպանության միավորումների (YPG)» և «Ասայիշի» լիազորությունների շրջանակները, ապա 2014թ. հուլիսին ընդունված և Սիրիայի քրդաբնակ տարածքներում կիրառման մեջ դրված «Զինապարտության մասին օրենքով»³⁰ ոչ միայն ապահովվում էր զինված ուժերի համալրումը, այլև պետական կառույցին վայել մակարդակի բարձրացվում հիշյալ գործընթացը:

Ակնհայտ է, որ ԴՄԿ-ի զինված ուժերի ձևավորման գործում էական դեր խաղաց թե՛ Ասադի ռեժիմի կողմից տրամադրված, թե՛ իրենց կողմից ձեռք բերված զենքի գործոնը: Սակայն չպետք է անտեսվի առաջին հերթին Քրդական աշխատավորական կուսակցության (ՔԱԿ-ի կամ PKK-ի) գործոնը: ՔԱԿ-ը ժամանակ առ ժամանակ Հյուսիսային Իրաքում պահվող զինյալների խմբեր էր ուղարկում Սիրիա՝ ԴՄԿ-ի զինյալ թևի՝ Ժողովրդական պաշտպանության ջոկատների կազմում մարտնչելու համար³¹: Ներգրավվում էին նաև արդեն իսկ Սիրիա և ԻԻՀ անցած PKK-ի մարտիկները: Թուրքական ազգային հետախուզական ծառայության դեռ 2013 թ. հոկտեմբերին պատրաստված զեկուցագրում նշվում էր, որ Սիրիայում PKK-ի

²⁹ Suriye'de Kürt Hareketleri (Kurdish Movements in Syria),- ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi/Center for Middle Eastern Strategic Studies) Report № 127, August 2012, Ankara, ORSAM 2012: p. 34.

³⁰ Zara Syda, Conscription Law: PYD calls on Syria Kurds to 'defend dignity',- ARA News (July 19, 2014) - <http://aranews.net/2014/07/conscription-law-pyd-calls-syria-kurds-defend-dignity/>

³¹ MIT: РПК создала в Сирии батальон из 1000 бойцов,- Kurdistan.Ru (15.10.2013) - http://kurdistan.ru/2013/10/15/news-19828_MIT_RPK_sozdala_v_S.html

զինյալ կառույցը ներառում է մի շարք ռազմական ստորաբաժանումներ՝ տղամարդկանց դեսանտայինները, արևմտյան և արևելյան ճակատի զինված խմբավորումները, կանանց գումարտակը, անվտանգության գումարտակը և ոստիկանական ուժերը: Կա նաև հատուկ նշանակության գումարտակ: Ընդ որում, տարբեր վայրերից (Թուրքիայից, Սիրիայից և Իրանից) PKK-ին միանալու նպատակով եկող երիտասարդ քուրդ զինյալները սկզբում քաղաքական, իսկ այնուհետև ռազմական ուսուցում անցնելուց հետո ներգրավվում են ընթացող հակամարտության մեջ³²: Կարևոր իրողություններից մեկն էլ այն է, որ PKK-ին հաջողվում է Իրաքյան Քուրդիստանում քուրդ երիտասարդների էական հավաքագրում իրականացնել: Նույնիսկ 2015 թ. ընթացքում, չնայած թուրքական օդուժի կողմից Հյուսիսային Իրաքում տեղաբաշխված PKK-ի ճամբարներին ու հենակետերին հուլիս ամսից սկսած հասցվող օդային հարվածներին ու թուրքական տրանսսահմանային գործողություններին, Հյուսիսային Իրաքում աստիճանաբար ավելի մեծ թիվ կազմող իրաքցի քուրդ երիտասարդներ են մեկնում Քանդիլ՝ PKK-ին միանալու և Իսլամական պետության դեմ պայքար մղելու նպատակով³³:

4. «Քրդական» կամ «դեմոկրատական նախաձեռնությունը»³⁴ Թուրքիայում և Թուրքիայի «պասիվ ներգրավվածությունը»:

Մեր կարծիքով «քրդական» կամ «դեմոկրատական նախաձեռնությունը» Թուրքիայում, ինչպես նաև թուրքական կա-

³² MIT: РПК создала в Сирии батальон из 1000 бойцов,- Kurdistan.Ru (15.10.2013) - http://kurdistan.ru/2013/10/15/news-19828_MIT_RPK_sozdala_v_S.html

³³ Իրաքյան Քուրդիստանից PKK-ն կարողանում է յուրաքանչյուր ամիս հավաքագրել շուրջ 100 քուրդ երիտասարդների: St'u Independent: Kuzey Irakli Kürt gençler PKK'ya katiliyor (09.09.2015) <http://www.halkindostlari.com/Haber/1/5082/independent-kuzey-irakli-kurt-gencler-pkk-ya-katiliyor.aspx>

³⁴ 2009 թ. կեսերին իշխող ԱԶԿ-ն պատրաստեց Թուրքիայում քրդական խնդրի կարգավորմանն ուղղված դեմոկրատական բարեփոխումների մի փաթեթ, որը ստացավ «քրդական նախաձեռնություն» անվանումը: Սակայն հետագայում այդ հասկացության փոխարեն շրջանառության մեջ դրվեց ավելի չեզոք համարվող «դեմոկրատական նախաձեռնություն» անվանումը:

տամենտի փոխխոսնակ Մարի Հարֆը, արձագանքելով Էրդողանի այն պնդմանը, թե Թուրքիայի համար «PKK-ն ու ԴՄԿ-ն երկվորյակներ ու զույգեր են», հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի տեսանկյունից «ԴՄԿ-ն ահաբեկչական կազմակերպություն չէ»⁴⁰, և «PKK-ն ու ԴՄԿ-ն տարբեր կազմակերպություններ (կառույցներ) են»⁴¹: Թուրքիայում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան Ջոն Բասսն իր հերթին 2015 թ. հունիսին տեղ գտած իր ելույթում ոչ միայն ընդունեց, որ ԱՄՆ-ը ԻՊ-ին հասցվող օդային հարվածների միջոցով աջակցում է ԴՄԿ-ին, այլև հայտարարեց, որ «ԱՄՆ-ը, ի տարբերություն Թուրքիայի, չի ճանաչում ԴՄԿ-ն որպես ահաբեկչական կազմակերպություն և չի գտնում, որ այն կապված է Քուրդիստանի աշխատավորական կուսակցության (PKK-ի) հետ»⁴²:

ԱՄՆ-ը YPG-ին աջակցելու մի շարք պատճառներ ունի: Սակայն կարևորվում են դրանցից երկուսը.

- Նախ, YPG-ի հարձակումները հիմնականում հաջող ավարտ են ունեցել, և սիրիացի քրդերը գերազանցապես կենտրոնացած են ԻՇԻՊ-ի դեմ պայքարի վրա, քանզի նրանց համար, ի տարբերություն ընդդիմադիր այլ ուժերի, առաջին պլանում սիրիական կառավարական ուժերի դեմ պայքարը չէ:
- Պատճառներից երկրորդը որոշակիորեն կապվում է հասարակական կարծիքի հետ: Արևմուտքի հասարակական կարծիքը որոշակի համակրանք է տաժում քրդերի հանդեպ և հակված է դիտարկելու քրդերին ծայրահեղականության դեմ ճակատամարտ մղող և առավել առաջադեմ մտածելակերպ ունեցող ապստամբական խմբի լույսով: Նույնը չի կարելի ասել տարածաշրջանային հովանավորներից օգնություն ստացող անհամար այլ խմբակցությունների մասին, որոնցից շատերը համագործակցել են

⁴⁰ ABD: PYD bizim için terör örgütü değil,- Sabah 21.10.2014, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/10/21/abd-pyd-bizim-icin-teror-orgutu-degil>

⁴¹ 'PKK ile PYD Aynı Değil',- Tarafsiz haber 21.10.2014 <http://www.tarafsizhaber.com/pkk-ile-pyd-ayni-degil-8535>

⁴² США: «Мы не собираемся создавать Курдистан»,- Ria Taza (24-06-2015) <http://riataza.com/russian/politics/197-ssha-my-ne-sobiraemsysa-sozdavat-kurdistan.html>

ալ-Քաիդա-ի սիրիական կառույցի՝ Նուսրա ճակատի հետ»⁴³:

Թեև ԱՄՆ-ԴՄԿ լիարժեք համագործակցությունը դեռևս կախված է բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններից, այնուամենայնիվ, ակնհայտ են դրական միտումները ԴՄԿ-ի հարցում ԱՄՆ-ի դիրքորոշման մեջ⁴⁴:

Իրադարձությունների նման զարգացմանը նպաստեցին սիրիական զարգացումներում Թուրքիայի «պասիվ ներգրավվածությունը» և «քաղաքական ու անվտանգության վակուումը» լցնելու ԴՄԿ-ի և նրա ռազմական թևի՝ YPG-ի կարողությունը: Վերոհիշյալի հետ կապված արևմտյան փորձագետները մասնավորապես նշում են հետևյալը. «YPG-ի հաջողություններն աճեցին, քանի որ Թուրքիան պասիվ էր ներգրավված հակամարտության մեջ, քայլ կատարելով միայն իր համար նախամարտության մեջ, քայլ կատարելով միայն իր համար: Վապատվելի խմբերին աջակցություն տրամադրելու համար: Վաշինգտոնն ավելի մեծ չափով ներգրավվելու կոչ էր անում Անկարային, սակայն Թուրքիան կանգնած էր ինչպես ներքին, այնպես էլ ռազմավարական մարտահրավերների առջև, որոնք ստիպում էին նրան տատանվել ակտիվ, անմիջական ձևով ներգրավվածության հարցում: Այս պատճառով է, որ ԴՄԿ-ն կարողացավ հաստատել իր հարաբերական ինքնավարության շրջանակը քաղաքական և անվտանգության վակուումի պայմաններում, և Միացյալ Նահանգներն աջակցեց քուրդ զինյալներին Սիրիայի հյուսիսում, որպեսզի գործընկեր ունենա մի հարթակում, որը Թուրքիան հրաժարվում է զբաղեցնելուց:

Թուրքիան նույնիսկ լռելյայն, ժամանակ առ ժամանակ, հեշտացրեց YPG-ի նպատակների իրագործումը: Անկարան, օրինակ՝ նպաստեց քրդական համալրող ուժերի շարժմանը դեպի Քոբանի: Մինչդեռ YPG-ը վաստակեց Իսլամական պետության դեմ պայքարող տարածաշրջանային առավել արդյու-

⁴³ Michael Stephens, Aaron Stein, The YPG: America's new best friend?,- Al Jazeera (28 June 2015) <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/06/ypg-america-friend-isil-kurds-syria-150627073034776.html>

⁴⁴ Mustafa Gurbuz, US-PYD rapprochement: a shift in Washington's strategy?,- Rudaw (24/10/2014) <http://rudaw.net/english/opinion/241020141>

նավետ զինյալ ուժի համբավը, մասնավորապես արևմտյան ՉԼՄ-ներում»:⁴⁵

Անկարան խորապես մտահոգված է ԱՄՆ-ի կողմից ԴՄԿ-ին ցուցաբերվող աջակցությամբ, այն իբրև ահաբեկչական կառույց չճանաչելու փաստով, ԴՄԿ-ի առաջխաղացմամբ ու ձեռքբերումներով և միջազգային ՉԼՄ-ներում նրանց վերաբերյալ համակրանքով լի հիշատակումներով: Սակայն, անտեսելով թուրքական կողմի մտահոգությունները, ԱՄՆ-ը պատրաստակամ է շարունակելու սիրիացի քրդերին ցուցաբերվող օդային աջակցությունը ինչպես Եփրատի հարևանությամբ՝ արևմուտքում, այնպես էլ Ռաքքայի ծայրամասի հարևանությամբ՝ հարավում: Ավելին, 2015 թ. հոկտեմբերի ընթացքում իրականացվում է ամերիկյան ծրագրերն իրագործող տեղական ուժերի կոալիցիայում ԴՄԿ-ի ընդգրկումը, և քննարկվում է վերջիններիս ցուցաբերվելիք ամերիկյան բազմաբնույթ օգնության խնդիրը:

Փորձագիտական որոշ շրջանակներ գտնում են, որ ԱՄՆ-ին պետք է մտահոգի այն հարցը, թե արդյո՞ք, թուրքական պետության թշնամուն աջակցելով՝ ԱՄՆ-ը կարող է կտրուկ ընդհարվել ու սրել հարաբերությունները ՆԱՏՕ-ի իր դաշնակցի հետ, և արդյո՞ք ԻՇԻՊ-ի դեմ անհապաղ հաղթանակն ինչ-որ չափով կբացառի Անկարայի հետ երկարաժամկետ լարվածության հեռանկարի հետ կապված մտահոգությունները⁴⁶: Խնդիրն այն է, որ որքան ավելի երկար է գործում ԻՇԻՊ-ը, այնքան ավելի են թուլանում թե՛ Իրաքը, թե՛ Սիրիան՝ ավելի հավանական դարձնելով վերջիններիս վերջնական պետական փլուզումը: Մինչդեռ ԱՄՆ-ը կողմ է Սիրիայի տարածքային ամբողջականության պահպանմանը: Սակայն հիշյալ ռազմավարության հակափաստարկն էլ այն է, որ Սիրիայի և Իրաքի քրդերին զորեղացնելու արդյունքը նույնպես կարող է հանդիսանալ հիշյալ պետությունների փլուզման արագացումը⁴⁷:

Ներկայումս ԴՄԿ-ն, ըստ էության, դարձավ ԱՄՆ-ի դաշնակիցը՝ ԻՊ-ի դեմ պայքարում, և ԱՄՆ-ի ու ԴՄԿ-ի միջև գործակցությունը թերևս կարելի է որակել որպես «մարտավարական համագործակցություն»⁴⁸:

Սակայն, նույնիսկ այս պայմաններում, ԴՄԿ-ին ներգրավելով իր ծրագրեր և ընտրելով գործընկեր ու դաշնակից մյուս կողմերին, ԱՄՆ-ը կարող է նրանց կամա թե ակամա ազդանշան տալ կամ ակնարկել, թե պատրաստ է ստեղծված ճգնաշան տալ կամ ակնարկել, թե պատրաստ է ստեղծված ճգնաժամի հանգուցալուծման բոլոր հնարավոր տարբերակներին, այդ թվում և Սիրիայի պառակտմանն ու պետության ամբողջական փլուզմանը⁴⁹:

ԱՄՆ-ի աջակցությամբ Աֆրինի և Քոբանիի միավորումը ոչ միայն կծախողի անվտանգության գոտու վերաբերյալ թուրքական ծրագրերը, այլև աշխարհաքաղաքական նոր հնարավորություններ կստեղծի թե՛ ԴՄԿ-ի, թե՛ տարածաշրջանի քրդական մյուս կառույցների համար՝ աննախադեպ ամրապնդելով քրդերի դիրքերը ոչ միայն սիրիական, այլև տարածաշրջանային զարգացումներում:

6. ՔԱԽ-ի և ԴՄԿ-ի ծագման գործոնը վերջինիս առավելությունների համալրեքստում:

Սիրիայի 11 տարբեր քրդական կուսակցություններ միավորող Քրդական ազգային խորհուրդը (այսուհետ՝ ՔԱԽ կամ անգլ.՝ KNC/Kurdish National Council) հիմնադրվել է 2011 թ. հոկտեմբերին, ըստ էության, ոչ Սիրիայում, այլ Իրաքյան Քուրդիստանում: Ներկայումս ՔԱԽ-ի անդամ են 15-ից 16 քրդական կուսակցություններ: ՔԱԽ-ի ստեղծումը պետք է դիտարկել Ստամբուլում հիմնված Սիրիայի ազգային խորհրդի (ՍԱԽ) համատեքստում՝ որպես վերջինիս «քրդական վերարտադրուհամառություն» կամ ի պատասխան ՍԱԽ-ի ստեղծված քրդական անձություն» կամ ի պատասխան ՍԱԽ-ի անախազահն է Սիրիայում ընկանցային կառույց: ՔԱԽ-ի նախագահն է Սիրիայում Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության (ՍՔԴԿ կամ ՔԴԿ-Ս, անգլ.՝ Kurdistan Democratic Party in Syria) առաջնորդ

⁴⁵ The Fragile Gains of Syria's Kurds,- Global Intelligence, Stratfor (August 1, 2014), Lebanonwire <http://www.lebanonwire.com/1508MLN/15080103STR.asp>

⁴⁶ Michael Stephens, Aaron Stein, The YPG: America's new best friend?,- Al Jazeera (28 June 2015) <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/06/ypg-america-friend-isil-kurds-syria-150627073034776.html>

⁴⁷ Michael Stephens, Aaron Stein, The YPG: America's new best friend?,- Al Jazeera (28 June 2015)

<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/06/ypg-america-friend-isil-kurds-syria-150627073034776.html>

⁴⁸ ABD: PYD ile 'taktik' işbirliği içindeyiz,- Al Jazeera (7 Ağustos 2015) - <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-pyd-ile-taktik-isbirligi-icindegiz>

⁴⁹ Michael Stephens, Aaron Stein, The YPG: America's new best friend?,- Al Jazeera (28 June 2015) <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/06/ypg-america-friend-isil-kurds-syria-150627073034776.html>

իսկ վերջինիս առաջնորդ Սալեհ Մուալիմը 2010 թ., Սիրիայից հեռանալով, ապաստան գտավ Իրաքյան Քուրդիստանի տարածքում, սակայն սիրիական քաղաքացիական պատերազմը սկսվելուց անմիջապես հետո՝ 2011թ. Մայիսին, նրան հնարավորություն տրվեց վերադառնալու Սիրիա (Քամըշլու) և վայելելու սիրիական կառավարության և PKK-ի համակողմանի աջակցությունը: Սիրիայի քրդական քաղաքականության մեջ բազմաթիվ քրդական կուսակցություններից մեկը հանդիսացող ԴՄԿ-ի վերելքին նպաստեցին բարձր կարգապահությունը, կազմակերպական հմտությունները, ռազմավարական պլանավորումն ու հստակ գաղափարախոսությունը, հատկանիշներ, որոնք բացակայում էին ԴՄԿ-ի մրցակից քրդական քաղաքական կուսակցությունների մոտ⁵⁴:

7. ԴՄԿ-ի կազմակերպվածության և անհամեմատ ավելի միատարր լինելու գործոնը:

ԴՄԿ-ն ոչ միայն ավելի կազմակերպված է, քան ՔԱԽ-ը, այլ նաև ավելի միատարր է (մոնոլիտ): Արդյունքում ԴՄԿ-ն ունի ՔԱԽ-ի նկատմամբ առավելություն թե՛ իր կողմնակիցներին համախմբելու, թե՛ օպերատիվ որոշումներ կայացնելու հարցում: Ինդիքն այն է, որ որոշումներ կայացնելիս ՔԱԽ-ը պետք է հաշվի առնի իր անդամ հանդիսացող շուրջ 16 տարբեր քրդական կուսակցությունների հաճախ իրարամերժ շահերը, մինչդեռ ԴՄԿ-ն, որպես մեկ կուսակցություն, կարող է անհամեմատ ավելի օպերատիվ ու արդյունավետ որոշումներ կայացնել և անհամեմատ ավելի արագ անցնել որոշումների կայացումից մինչև դրանց իրագործումն ընկած շղթան⁵⁵:

8. ԴՄԿ-ի կազմակերպական կառույցների ցանցի կայացումը:

Մինչ Սիրիայի այլ քրդական կուսակցություններն ու կազմակերպությունները պայքարում էին միմյանց դեմ կամ վարում ներկուսակցական պայքար լիդերության դիրքերի համար, ԴՄԿ-ն զարգացնում, ընդլայնում ու կատարելագործում էր իր կազմակերպական կառույցները: Ավելին, մինչ Սիրիայի ընդդիմադիր կուսակցություններն ու կազմակերպությունները քննարկումների ու բախումների մեջ էին այն հարցում, թե իրենք և մյուսները ընդդիմադիր որ խմբավորմանը պիտի հարեն, ԴՄԿ-ն մեծացրեց իր իշխանությունն ու ազդեցությունը ժողովրդական զանգվածների շրջանում: Այդ գործին նպաստեց նաև այն, որ ԴՄԿ-ին հաջողվեց օգտվել ՔԱԽ-ում ընդգրկված քրդական կուսակցությունների միջև առկա մրցակցությունից: Բարձր մարզերում, որոնք փաստացի վերահսկում էր, կամ որոնք հետագայում անցան իր վերահսկողության ներքո: ԴՄԿ-ն ստանձնեց որոշակի հաստատությունների (դպրոցներ և այլն) գործարկման պատասխանատվությունը՝ զուգահեռաբար մասնակցելով նաև ընտրություններին: Բնականաբար ԴՄԿ-ի զինված ուժերի դերը չպետք է անտեսվի, սակայն ռազմավարական և մարտավարական հստակությունը նույնպես կարևորվեց: Մասնավորապես, ի հակադրություն այլ կուսակցությունների ելույթներում ու դիրքորոշման մեջ առկա անորոշության, ԴՄԿ-ն փաստացի ձեռք բերեց իր նպատակները հստակորեն գիտակցող և առկա խնդիրներին լուծումներ տալուն ընդունակ կուսակցության վարկանիշ: Վերածվելով խնդիրների լուծման կենտրոնի՝ ԴՄԿ-ն աստիճանաբար ձեռք բերեց նույնիսկ այն քուրդ բնակիչների աջակցությունը, որոնք անցյալում ԴՄԿ-ի հետ որոշակի հեռավորություն էին պահպանում⁵⁶:

9. ԴՄԿ-ի՝ քրդական այլ (գերազանցապես ՔԱԽ-ում ընդգրկված) կուսակցությունների քաղաքական դիրքորոշումը:

կարողանում բոլորի համար ընդունելի մարդկանց ընտրել, իսկ հետո մեղադրում են ՔԴՄ-ին իշխանությունը չկիսելու մեջ: Տե՛ս նույն տեղում:

⁵⁶ Suriye’de Kürt Hareketleri (Kurdish Movements in Syria),- ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi/Center for Middle Eastern Strategic Studies) Report № 127, August 2012, Ankara, ORSAM 2012: p. 32.

⁵⁴ Cengiz Gunes and Robert Lowe, The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East,- Middle East and North Africa Programme (July 2015), Chatham House, the Royal Institute of International Affairs, London 2015, p. 4. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150723SyriaKurdsGunesLowe.pdf

⁵⁵ John Caves, Syrian Kurds and the Democratic Union Party (PYD),- ISW (Institute for the Study of War), Backgrounder (December 6, 2012), p. 4. Պատահական չէ, որ ի պատասխան այն հարցին, թե ինչու է հատկապես ԴՄԿ-ն գերիշխում Սիրիայի քրդաբնակ շրջաններում, Սալեհ Մուալիմը նշել է, որ, օրինակ, անցակետերում ԴՄԿ-ն և ՔԱԽ-ը պետք է ունենան երեքական ներկայացուցիչներ: Սակայն եթե ԴՄԿ-ն արագ ընտրում կամ նշանակում է իր ներկայացուցիչներին, ՔԱԽ-ի կազմում ընդգրկված կուսակցությունները չունեն համապատասխան մարդիկ՝ ուղարկելու համար կամ չեն

ման ու գործելակերպի մեջ տեղ գրած թերացումներից ու ձախողումներից, թուլությունից ու պառակտվածությունից օգտվելու կարողությունը:

Մինչ Քրդական Ազգային խորհուրդը չէր կարողանում կարգավորել իր հարաբերությունները Սիրիայի ընդդիմադիր մյուս շարժումների հետ, ԴՄԿ-ն կենտրոնացավ երկու հիմնական դիսկուրսի վրա: Առաջինն այն է, որ «Սիրիայի Ազգային խորհուրդը (ՍԱԽ-ը կամ SNC-ն) մի միջոց ու գործիք է» Թուրքիայի ձեռքում, հետևաբար այն ամենևին մտադիր չէ ճանաչել քրդերի ներկայությունն ու իրավունքները, այլ նույնիսկ մտադիր է ճնշել վերջիններին՝ կանխելով նրանց ակտիվացումը: Այն փաստը, որ այս գործընթացում Քրդական Ազգային խորհուրդը փորձեց հարաբերություններ հաստատել Սիրիայի Ազգային խորհրդի հետ, սակայն ձախողվեց ու չունեցավ իրական ձեռքբերում, նույնպես նպաստեց ԴՄԿ-ի դիրքերի ամրապնդմանը: ՍԱԽ-ի կոնֆերանսներում ՔԱԽ-ի կամ վերջինիս հետ փոխկապակցված կուսակցությունների ունեցած անհատական անհաջողություններն ամրապնդեցին ԴՄԿ-ի դիրքերը: Արաբական ընդդիմության հակաքրդական արձագանքը և նույնիսկ Սիրիայի Ազգային խորհրդի ղեկավար Բուրհան Դալիունի այն պնդումը, թե «չկա նման բան, ինչպես սիրիական Քուրդիստան» հասկացությունն է, դյուրացրին ազգայնական զարթոնք ապրող Սիրիայի քրդերի շրջանում աջակցություն գտնելու ԴՄԿ-ի խնդիրը, առավել ևս, որ վերջինս որոշակի հեռավորություն էր պահպանում թե՛ ՔԱԽ-ի, թե՛ ՍԱԽ-ի նկատմամբ: ԴՄԿ-ի երկրորդ դիսկուրսի համաձայն՝ քրդերի իրական թշնամին Թուրքիան է: Այս դիսկուրսում Ասադի ռեժիմը նկարագրվում է որպես թույլ, դեպի անկում ու փլուզում գնացող գործոն, որը հետևաբար այլևս չի կարող մեծ սպառնալիք ներկայացնել ընդդեմ քրդերի: Փոխարենը, ԴՄԿ -ի պնդմամբ, իրական վտանգ ու սպառնալիք է ներկայացնում Թուրքիան, որն «ապացուցել» է դա թե՛ սեփական երկրում, թե՛ այլ երկրների քրդերի դեմ վարած քաղաքականությամբ: Հակաթուրքական դիսկուրսի օգտագործումն անչափ արդյունավետ եղավ Սիրիայի քրդերի շրջանում⁵⁷:

⁵⁷ Suriye'de Kürt Hareketleri (Kurdish Movements in Syria),- ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi/Center for Middle Eastern Strategic Studies) Report № 127, August 2012, Ankara, ORSAM 2012: pp. 32-33.

Որոշ փորձագետների կողմից ԴՄԿ-ի առավելությունն ապահովող այլ գործոնների շարքում է դիտարկվում «սիրիական քաղաքացիական պատերազմի սկզբից ևեթ բոլոր քրդական խմբավորումները մեկ-միասնական կառույցի մեջ միավորելու նպատակ հետապնդող նախաձեռնությունների», ինչպես նաև սիրիական ընդդիմության հետ քրդական կուսակցությունների սերտ համագործակցությունն ապահովելու բոլոր ջանքերի ձախողումը: Մասնավորապես հիմնականում ՔԴԿ-ի առաջնորդ և ՔԴԿ-ի նախագահ Մասուդ Բարզանու ղեկավարության ներքո գործող, սակայն նաև պրո-ՔԿՄ-ական կուսակցություններ ներառող «Քրդական ազգային խորհուրդը չկարողացավ ինտեգրվել ո՛չ Սիրիայի ազգային խորհրդում և ո՛չ էլ Սիրիայի հեղափոխական և ընդդիմադիր ուժերի ազգային կոալիցիայում: Քրդական ազգային խորհրդի անդամների միջև գաղափարների բախման խորացումը և խորհրդի որոշ անդամների՝ ԴՄԿ-ի հետ ունեցած սերտ հարաբերությունները նպաստեցին ԴՄԿ-ի վերելքին: Այս ամենը խրախուսեց ԴՄԿ-ին նախատեսելի ԴՄԿ-ի վերելքին: Այս ամենը խրախուսեց ԴՄԿ-ին սեփական ուժերով պայքարելու քրդական խիտ բնակչություն ունեցող շրջաններում Սիրիական ազատ բանակի հարթակում աջակցություն գտնելու և զինվորական զորքերի՝ ԴՄԿ-ին ցուցաբերվող աջակցությունն աստիճանաբար աճեց»⁵⁸:

Թեև Քրդական Ազգային խորհուրդն ունի շուրջ 16 անդամ-կուսակցություններ, նրանց միջև պառակտվածությունը դառնալի է ու նկատելի: Արդյունքում նրանցից շատերը համազգայի է ու նկատելի: Արդյունքում նրանցից շատերը համագործակցում են ՔԴՄ-ի հետ: Մասնավորապես Քուրդիստանի հայրենասիրական միության հետ առնվազն փոխկապակցված գործող ՔԱԽ-ի անդամ մի շարք կուսակցություններ (օրինակ՝ Համիդ Դարվիշի գլխավորած Քուրդիստանի դեմոկրատական շարժումը, ինչպես նաև ձախ ուղղված առաջադիմական կուսակցությունը, ինչպես նաև ձախ ուղղվածության կուսակցություններից՝ Մուհամմադ Մուսայի գլխավորած Քրդական դեմոկրատական ձախ կուսակցությունը և Շեյխ Ջամալի գլխավորած Սիրիական դեմոկրատական քրդական կուսակցությունը) սերտ հարաբերություններ են պահպանում ՔԴՄ-ի հետ: Ավելին, որոշ աղբյուրների համաձայն, սիրիական դաշտում. «...նրանք նաև համագործակցում են ՔԴՄ-ի հետ և իրենց մարտիկներին ուղարկում՝ միանալու ՔԴՄ-ի

⁵⁸ Reyhan Güner, Why is PYD getting upper hand in Syria?,-The Journal of Turkish Weekly (JTW), USAK (March 1, 2014),-<http://www.turkishweekly.net/2014/03/01/op-ed/why-is-pyd-getting-upper-hand-in-syria/>

1970-ական թթ. Սովորել է Ստամբուլի տեխնիկական համալսարանում:

Նա կարևորում է նաև կանանց դերը ԴՄԿ-ի գործունեության շրջանակներում: Պատահական չէ, որ 2012 թ. Սկսած՝ Սալեհ Մուալիմն ու Ասյա Աբդուլլան ԴՄԿ-ի համանախագահներ են: Կանայք ԴՄԿ-ի շարքեր ներգրավված են տղամարդկանց հավասար՝ կառավարման, քաղաքական և ռազմական կառույցներում: Նման մոտեցումն էականորեն տարբերվում է ջիհադականների գործելակերպից, որի արդյունքում ԴՄԿ-ն գրավում է միջազգային հանրության ուշադրությունն ու շահում վերջինիս համակրանքը: Սիրիայի քրդական բնակչության շրջանում Սալեհ Մուալիմն անկեղծ համակրանք ու աջակցություն է վայելում նաև այն պատճառով, որ իր անմիջական հարազատների հետ մեկտեղ առաջին շարքերում է⁶⁷:

13. ԴՄԿ-ն տարածաշրջանային՝ ոչԴՄԿ-ական քրդական ուժերի ու կառույցների (ներառյալ Սիրիայի ոչԴՄԿ-ական քրդերի) օգնությունից և աջակցությունից օգտվելու լայն հնարավորություններ ունի, թեև մրցակցությունն ու միջամտությունը բացառելու նպատակով դեռևս լիովին չի օգտվում ընդհանրված հնարավորություններից:

Մի կողմից, տարածաշրջանային քրդական կառույցների հիմնական մասը քննադատում է Ռոժավայում⁶⁸ միահեծան իշխելու ԴՄԿ-ի վճռականությունը և մրցակցում ու նույնիսկ ժամանակ առ ժամանակ ընդհարվում կամ տեղեկատվական պատերազմ մղում վերջինիս դեմ: Մյուս կողմից, տարածաշրջանային բոլոր՝ այդ թվում ոչ-ԴՄԿ-ական քրդական ուժերն ու կառույցներն են գիտակցում, որ Ռոժավայի ի հայտ գալն աննախադեպ ձեռքբերում է, քանզի նախկինում Սիրիայում քրդական ինքնավարության հարցն ընդհանրապես չէր քննարկվել, իսկ նմանատիպ պահանջներն անիրատեսական էին թվում: Ռոժավան լիովին փոխեց քրդական շարժման

ընթացքն ու քրդական ազգայնական դիսկուրսը: Սակայն բոլորն են նաև գիտակցում, որ Սիրիայի քրդական ինքնավարությունը (Ռոժավան) չափից դուրս փխրուն է ու վտանգված, քանզի գործում է թշնամական ու սպառնալից միջավայրում⁶⁹: Նման պայմաններում Սիրիայի նույնիսկ այն քրդերը, ովքեր ԴՄԿ-ական չեն, իրենց անվտանգությունն ապահովելու նպատակով հարկադրված են ստեղծել սեփական զինված ստորաբաժանումներն ու ինքնակառավարման մարմինները, որոնք բաժանումներն ու ինքնակառավարման մարմինները, որոնք արդյունավետ կարող են գործել միայն ԴՄԿ-ի ենթակայության ներքո գործելու դեպքում: Ոչ միայն սիրիական գործընթացներն ու Իսլամական պետության գործոնը, այլև Թուրքիայի ներսի ռազմական գործողությունները Հյուսիսային Իրաքում և Անկարայի կողմից Սիրիայում գործող քրդական ինքնավարությունը չընդունելու փաստն ու քրդական ձեռքբերումները վերացնելու ձգտումն ավելի ակնհայտ են դարձնում սպառնալիքները թե՛ տարածաշրջանային, թե՛ սիրիական քրդական քաղաքական կառույցների համար: Հետևաբար, Սիրիայում քրդական ինքնավարության դեմ հարձակման դեպքում վերջիններս պատրաստ են աջակցելու ԴՄԿ-ին և նրա ռազմական թևին՝ YPG-ին⁷⁰:

14. Իսլամական պետության գործոնը:

Սիրիայում ԴՄԿ-ի, իսկ Իրաքյան Քուրդիստանում ՔԱԿ-ի (PKK-ի) դիրքերի ամրապնդմանն էականորեն նպաստեցին նաև Իսլամական պետության զինյալների կողմից ռազմական գործողությունների ընդլայնումն ու տարածումը Հյուսիսային Իրաքի ուղղությամբ՝ ինչպես ՔՌԿ-ի անմիջական վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներում (ներառելով նաև Էրզրոլայի ներքո գտնվող տարածքներում, սակայն դե բիլի և Բաղդադի միջև դե յուրե վիճելի համարվող, սակայն դե ֆակտո ՔՌԿ-ի վերահսկողության ներքո գտնվող շրջանները),

⁶⁷ Նրա որդին՝ Շերվանը, Ժողովրդական պաշտպանության զորամիավորումների կազմում մարտնչում էր իսլամականների դեմ և զոհվեց 2013 թ. հոկտեմբերին Թել Աբյադի մարտերի ժամանակ:

⁶⁸ Ռոժավա ասելով նկատի ունեն Սիրիայի քրդաբնակ տարածքները՝ Արևմտյան Քուրդիստանը (քրդերեն՝ رۆژاوای کوردستان, Rojavayê Kurdistanê), որը ներկայումս ներառում է Աֆրին, Քոբանի և Ջազիրա կանտոնները:

⁶⁹ Cengiz Gunes and Robert Lowe, The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East,- Middle East and North Africa Programme London 2015, p. 6. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150723SyriaKurdsGunesLowe.pdf

⁷⁰ Cengiz Gunes and Robert Lowe, The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East,- Middle East and North Africa Programme London 2015, p. 6. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150723SyriaKurdsGunesLowe.pdf

ցությունների միջև հակասությունների սրումը ՔՌԿ-ին կանգնեցրին քաղաքացիական պատերազմի կամ առնվազն ծայրահեղ անկայունության իրական սպառնալիքի առջև: Այդ խնդիրների շարքում էին.

- ՔՌԿ-ի պատերազմն ընդդեմ Իսլամական պետության, պատերազմական աննախադեպ ծախսերը, մարդկային և նյութական կորուստները, որոնք զուգակցվում են Հյուսիսային Իրաքում ԴՄԿ-ի և հատկապես PKK-ի ազդեցության աճով:
- Իրաքի մնացյալ հատվածներից և Սիրիայից ՔՌԿ տարածքում ապաստան գտած փախստականների խնդիրը:
- Տնտեսական ճգնաժամն ու սոցիալական լարվածությունը: ՔՌԿ-ի ունեցած ֆինանսական խնդիրները, որոնք հանգեցնում են նաև սոցիալական խնդիրների (աշխատավարձերի վճարման մշտական ուշացումները), որոնց հիմնական պատճառներից մեկը էրբիլ-Բաղդադ հարաբերությունների ծայրահեղ սրումն է, երբ Բաղդադը դադարեցրել է իրաքյան բյուջեից ՔՌԿ-ին հասանելիք (բյուջեի 17%-ը կազմող) գումարների հատկացումը: Ֆինանսական միջոցների սղությունը հնարավորություն չի ընձեռում ՔՌԿ-ին էական ծախսեր կատարելու սիրիական դաշտում:
- Նախագահական ճգնաժամն⁷⁷ Իրաքյան Քուրդիստանում և ՔԴԿ-ԲՀՄ, ՔԴԿ-Գորրան, ՔԴԿ-Իսլամական կուսակցություններ հարաբերությունների ծայրահեղ սրումը, ինչը քաղաքացիական պատերազմի սպառնալիք է ներառում:
- Հակակառավարական ցույցերն Իրաքյան Քուրդիստանի Սուլեյմանիեի շրջանում, որոնց իրական թիրախը ՔԴԿ-ին պատկանող գրասենյակներն են:

Ստեղծված պայմաններում ՔՌԿ-ն չի կարող միասնական դիրքորոշում ունենալ սիրիական զարգացումների հարցում, իսկ ՔԴԿ -ն չի կարող կենտրոնանալ Սիրիայում ԴՄԿ-ի կամ PKK-ի հետ իր մրցակցության առնչվող խնդիրների վրա:

⁷⁷ 'Legal vacuum' as Iraqi Kurdistan president's term expires,- Ekuord.net (August 20), 2015) <http://ekurd.net/legal-vacuum-as-iraqi-kurdistan-presidents-term-expires-2015-08-20>

Եզրակացություն

Սիրիայի քրդաբնակ տարածքներում ԴՄԿ-ի ունեցած ձեռքբերումները խիստ փխրուն են: ԴՄԿ-ի միակ դաշնակիցը Քուրդիստանի աշխատավորական կուսակցությունն է՝ PKK-ն, որը, կարևորագույն գործոն լինելով, նաև ԴՄԿ-ի ամենաթույլ կողմն է: Սիրիական կամ տարածաշրջանային հարթակում ԴՄԿ-ն չունի այլ դաշնակիցներ, այլ միայն գործընկերներ, որոնք գերազանցապես մարտավարական ու ժամանակավոր են՝ ոչ ռազմավարական: Մեծ է նաև ներքրդական կոնֆլիկտն՝ ոչ ռազմավարական: Մեծ է նաև ներսիրիական, այլև տարածաշրջանային համատեքստում: 2012թ. էրբիլի և 2014 թ. Դոհուկի շրջանային համատեքստում: 2012թ. էրբիլի և 2014 թ. Դոհուկի համաձայնագրերը որոշակիորեն նպաստեցին միջքրդական համաձայնագրի թուլացմանը և նվազեցրին ԴՄԿ-ի ու ՔԱԽ-ի լարվածության թուլացմանը և նվազեցրին ԴՄԿ-ի ու ՔԱԽ-ի (իրականում ԴՄԿ-ի և ՔԴԿ-ի) միջև հակամարտության հեռանկարները, սակայն լիովին չվերացրին դրա հավանականությունը: Ներկայումս էլ, հատկապես իր ռազմական հզորության թյուր և Սիրիայի քրդերի շրջանում ունեցած ուժեղ հենարանի շնորհիվ, ԴՄԿ-ն շարունակում է աշխատել հիմնականում միայնակ՝ բացառելով նաև փեշմերգաների մուտքը Սիրիայի քրդական կանտոններ և գերիշխելով Սիրիայի քրդական թատերաբեմում կանտոնները: Թե՛ Սիրիա-թե՛ քաղաքական, թե՛ ռազմական տեսանկյունից: Թե՛ տարածաշրջանային քրդական քաղաքական կառույցի, թե՛ տարածաշրջանային քրդական քաղաքական ինքնները, միանշանակ կողմ լինելով Սիրիայում քրդական ինքնավարության ու նույնիսկ անկախության գաղափարին, այդուհանդերձ, պառակտված են ԴՄԿ-ի կողմից «դեմոկրատական կոնֆեդերալիզմի» օջախանական գաղափարի կամ «դեմոկրատական ինքնավարության» կանտոնային մոդելի իրականացման հարցում, և քրդական բազմաթիվ քաղաքական ուժեր նույնիսկ չեն ճանաչել ԴՄԿ-ի առաջնորդությամբ ստեղծված քրդական ինքնավարությունը Սիրիայում: Ինքնին բնակչության խառը կազմ ունեցող տարածքներով միմյանցից անջատված (Քոբանի երեք քրդական կանտոնները միավորելու հաջողված (Քոբանի և Ջեզիրա) և անհաջող (Աֆրին և Քոբանի) փորձերը, իրա-տեսական լինելով հանդերձ, դժվարություններ են առաջին հերթին ունեցող աշխարհաքաղաքական ծրագրեր են, որոնց իրականացումը կախված է առաջին հերթին մեծ տերությունների դիրքորոշումից: Իր հերթին Աֆրինը և Քոբանին կապող տարածքում անվտանգության և թոհյքազերծ գոտի ստեղծելու թուրքական ծրագրերը միաժամանակ թե՛ սպառնա-ստեղծելու թուրքական ծրագրերը մարտահրավեր են լիք, թե՛ հնարավորություններ պարունակող մարտահրավեր են լիք, թե՛ հնարավորություններ պարունակող մարտահրավեր են լիք:

ԴՄԿ-ի համար, կախված այն իրողությունից, թե ինչպիսին կլինի Թուրքիայի ներգրավվածությունը հիշյալ ծրագրերում, և կկրկնվի՞ արդյոք Հյուսիսային Իրաքի՝ 1991 թ. «թռչեք գերբեր» և «անվտանգության ապաստանի» սցենարը:

ԴՄԿ-ին ԴՄԿ-ի առաջնահերթ թուլությունը ՔԱԿ-ի հետ վերջինիս ունեցած սերտ կապերն են, որոնք ապահովում են թե՛ Մասուդ Բարզանու, թե՛ հիմնականում Թուրքիայի թշնամանքը: Ի հակադրություն դրա, ՔԱԿ-ը շարունակում է հանդիսանալ մասնատված բեկորներ ներառող մի կոալիցիա, որն անկարող է արդյունավետ գործել որպես մեկ միասնական մարմին: Այդուհանդերձ այն շարունակում է գործել գերազանցապես արտաքին ֆինանսական ու քաղաքական հովանավորության շնորհիվ:

Իրաքում և Սիրիայում տեղ գտած զարգացումներից քրդական կողմն էականորեն շահեց: Սակայն մեծ տերությունների հեռանկարային ծրագրերում ավելի էական դերակատարում ունենալու համար տարածաշրջանի քրդական ուժերն ավելի միավորված պետք է լինեին: Մինչդեռ վերջիններս մարտավարական ու ժամանակավոր համագործակցություն են ծավալում գերազանցապես ի դեմս Իսլամական պետության սպառնալիքի: Հետևաբար միջքրդական կոնֆլիկտային պոտենցիալը գերազանցում է կոնսոլիդացման պոտենցիալին:

Սակայն թերևս ամենակարևոր իրողությունն այն է, որ որքան էլ կարևորվի ԴՄԿ-ի գործոնը Սիրիայում և ընդհանրապես քրդական գործոնը տարածաշրջանում, ՔՌԿ-ն, ՔԿԿ-ն ու, առավել ևս, ԴՄԿ-ն չունեն սիրիական հակամարտության ընդհանուր ընթացքը, արդյունքն ու նույնիսկ սեփական կարգավիճակը որոշելու քաղաքական և ռազմական կարողությունը:

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ԵՎ ԻՇԽՈՂ ԱԼԱՎԻԱԿԱՆ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (2015 Թ. ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍ)

2015 թ. առաջին կեսին սիրիական ճգնաժամն ու երկրի ներսում զինված բախումները շարունակվում էին: Աստիճանաբար խորանում էին նաև ներհամակարգային խմորումները՝ սպառնալով Բաշար ալ-Ասադի վարչակարգի տապալմանը: Այս ուսումնասիրությունը նպատակ ունի քննության առնելու 2015 թ. առաջին կեսին Սիրիայում տեղի ունեցած իրադարձություններն ու ալավի-բաասական վարչակարգի ներսում կատարված փոփոխությունները:

Մերձավոր Արևելքի պատմության և քաղաքականության հայտնի ուսումնասիրողներից Ռայմոնդ Հիններուշի կարծիքով Սիրիայի հարցով ՄԱԿ-ի հատուկ բանագնաց Ստեֆան դե Միստուրայի ակտիվ միջնորդական դիվանագիտության շնորհիվ սիրիական ճգնաժամի խաղաղ կարգավորման հարցով հիվ սիրիական ճգնաժամի խաղաղ կարգավորման հարցով Ժնև 3-րդ¹ բանակցությունները հնարավոր է սկսվեն մոտ ապագայում, սակայն ռազմական իրադրությունը Սիրիայի ներսում թույլ է տալիս ենթադրել, որ այդ բանակցությունները հաջողությամբ ավարտելու հնարավորությունն այնքան էլ մեծ չէ:

¹ Ժնև 1-ին բանակցությունները Սիրիայի հարցով տեղի են ունեցել 2012 թ. հունիսի 30-ին Շվեյցարիայի Ժնև քաղաքում՝ Սիրիայի հարցով ՄԱԿ-ի հատուկ բանագնաց Քոֆի Անանի, իսկ Ժնև 2-րդ բանակցությունները տեղի են ունեցել 2014 թ. հունվարի 23-ից 31-ը Սիրիայի հարցով ՄԱԿ-ի հերկորդ բանագնաց Լախար Բրահիմի միջնորդությամբ: ՄԱԿ-ի հատուկ բանագնացների միջնորդությամբ կազմակերպվող այս բանակցությունները նպատակ են ունեցել հասնելու սիրիական ճգնաժամի խաղաղ կարգավորմանը: <http://www.un.org/News/dh/infocus/Syria/FinalCommuniqueActionGroupforSyria.pdf>, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2014/01/explaining-geneva-ii-peace-talks-syria-2014118142853937726.html>.

Չնայած արևմտյան որոշ հետազոտողների գնահատականներով⁸ Բաշար Ալ-Ասադը կարողանում է պահել իշխանությունն Իրանի և Ռուսաստանի բազմակողմ աջակցության շնորհիվ, սակայն վաշինգտոնյան «Միդլ Իսթ Ինսթիթյուցիոն» հետազոտական կենտրոնի աշխատակից և 2011-2014 թթ. Սիրիայում ԱՄՆ-ի դեսպան Ռոբերտ Ֆորդը գտնում է⁹, որ առաջիկայում Սիրիայում համակարգային փոփոխություններն անխուսափելի են լինելու՝ մի շարք ռազմական և քաղաքական գործոններից ելնելով:

Առաջին գործոնը կառավարական ուժերի՝ պաշտպանություն կազմակերպելու ու հակահարված տալու անկարողությունն է: Չնայած զինված ընդդիմությունն Իդլիբի գրոհի մասին նախօրոք, շաբաթներ առաջ հայտարարություններ էր տարածել, սակայն իշխանություններն անկարող գտնվեցին, լրացուցիչ զորքեր կենտրոնացնելով, ուժեղացնել քաղաքի պաշտպանությունը, քանի որ սիրիական բանակը զինվորական ուժի պակաս ունի: Մարտի 28-ին՝ մարտական գործողությունների սկսվելուց մեկ շաբաթ անց, քաղաքն անցավ ընդդիմադիրների ձեռքը: Մարտի 25-ին երկրի հարավարևելյան շրջանում՝ Հորդանանի հետ սահմանին, իշխանությունները կորցրին Բուարա Շամ բնակավայրը, իսկ արդեն ապրիլի 2-ին Հորդանանի հետ սահմանի ամենակարևոր անցակետերից վերջինը՝ Նասիբը: Հալեպի արևմտյան շրջանների պահպանությունը նույնպես վտանգված էր թիկունքային ապահովման հետ կապված խնդիրների առկայության պայմաններում: 2015 թ. մայիսին կատաղի մարտեր տեղի ունեցան պատմական Պալմիրայի (Թադմոր) համար մղված պայքարում: Մայիսի 13-ին «Իսլամական պետություն»¹⁰ ահաբեկչական խմբավորման (այսուհետ՝

միգրանտի կարգավիճակ: Ավելի քան 12.2 միլիոն մարդ, այդ թվում՝ 5.6 միլիոն երեխաներ, ունեն հումանիտար օգնության կարիք: <http://www.worldbank.org/en/country/syria/overview>

⁸ Taylor G., Russian, Iranian Loyalty to Bashar Assad tested as Syria Approaches Tipping Point, *Washington Times*, 29.06.2015. <http://www.washingtontimes.com/news/2015/jun/29/russian-iranian-loyalty-to-bashar-assad-tested-as-/?page=all>

⁹ Ford R., The Assad Regime: The Beginning of the End, *The Middle East Institute*, Washington D.C., 24.04. 2015.

¹⁰ Իրաքի և Լևանտի իսլամական պետությունը կամ Իրաքի և Սիրիայի իսլամական պետությունը, Իրաքի և Սիրիայի Արաբական Հանրապետության տարածքներում գործող սուննի ծայրահեղ ահաբեկչական

«Իսլամական պետություն») զինյալների կողմից Պալմիրայի պաշտպանությունն ապահովող կառավարական ուժերի դեմ սկսված գրոհն ավարտվեց մայիսի 20-ին «Իսլամական պետության» գրոհայինների հաղթանակով: Բրիտանական Ջեյնս Դիֆենս (Jane's Defence) պարբերականի ռազմական վերլուծաբան Մեթյու Հենմանի կարծիքով Պալմիրայի կորուստը կրճատում է կառավարական ուժերի օպերատիվ-մարտավարական հնարավորությունները՝ նրանց թողնելով Ջաշ Ալ-Ֆաթիի (Հաղթանավորությունները՝ նրանց թողնելով Ջաշ Ալ-Ֆաթիի (Հաղթանավորությունները) կողմից վերահսկվող տակի) և «Իսլամական պետության» կողմից վերահսկվող տարածքների միջև: Բազմաթիվ վերլուծաբաններ, այդ թվում նաև Եվրասիա խումբ (Eurasia Group) քաղաքական հայտնի խորհրդատվական կենտրոնի վերլուծաբան Այիամ Քամիլը հրրդատվական կենտրոնի վերլուծաբան Այիամ Քամիլը գտնում են, որ Պալմիրայից կառավարական ուժերի դուրս գտնում են, որ սիրիական բանակն այլևս անկարող է գալը ցույց է տալիս, որ սիրիական բանակն այլևս անկարող է իր վերահսկողությունը պահպանել երկրի ամբողջ շրջանների վերահսկողությունը պահպանել երկրի ամբողջ շրջանների ու բնակավայրերի պաշտպանության ապահովման վրա¹¹: Սիրիայի իշխանության տեսանկյունից կառավարական ուժերը, կորցնելով Պալմիրան, տակտիկական պարտություն են կրել, սակայն ռազմավարական հաղթանակ են գրանցել, քանի որ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգություն հարվող Պալմիրայի գրավումն ահաբեկչական խմբավորման կողմից կարող էր նպաստել Սիրիայի նկատմամբ ԱՄՆ-ի վարած քաղաքականության վերանայմանը, ինչպես նաև կատիվ լինում էր նպաստել Սիրիայի հետ համագործակցության սպառնալիքը, մյուս կողմից էլ կարող էր նպաստել, որպեսզի Իրաքն ուժեղացներ Սիրիայի հետ համագործակցու-

խմբավորում է: Ակտիվ ծայրահեղական գործունեություն է ծավալում նաև Արևելյան Լիբիայում, Եգիպտոսի Սինայի թերակղզում, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի, Հյուսիսային Աֆրիկայի, Հարավային և Հարավարևելյան Ասիայի մի շարք այլ տարածքներում: 2014 թվականի հունիսի 29-ին ազդարարվեց Իրաքի և Լևանտի իսլամական պետության ստեղծումը, որի առաջնորդը դարձավ ունը Աբու Բաքր ալ-Բադդադին: Մանրամասն տե՛ս Alastair C., Հակադրվում է շիա իսլամի ուսմունքներին: Մանրամասն տե՛ս Alastair C., You Can't Understand ISIS if You Don't Know The History of Wahhabism in Saudi Arabia, *The Huffington Post*, 05.09.2014.

¹¹ Cassandra V., Analysis: ISIS Gains Momentum With Palmyra, Assad Squeezed on Multiple Fronts. *NBC News*. 23 May 2015.

վորումներին, այդ թվում նաև հայտնի Զարհաթ Ան-Նուսրային, գեներալ Ալի Մամլուքը ենթադրաբար սկսել է կապեր հաստատել վարչակարգին ընդդիմացող տարբեր պետությունների հատուկ ծառայությունների ներկայացուցիչների և սիրիացի ընդդիմադիր գործիչների հետ: Նա կարողացել է նաև հալեպցի մի գործարարի միջոցով կապ հաստատել նաև Բաշար ալ-Ասադի հորեղբայր, դեռևս 1997 թ. Սիրիայից վտարված Ռիֆաթ ալ-Ասադի հետ, չնայած Ռիֆաթ ալ-Ասադը որևէ մեկնաբանություն չի արել այս լրատվության հետ կապված²⁴: Ալի Մամլուքին ենթադրյալ տնային կալանքի ենթարկելը Բաշար ալ-Ասադի վարչակարգի ներսում աճող անվստահության մթնոլորտի և ձևավորվող ճգնաժամի արդյունքն էր: Բաասական և անվտանգության ոլորտի պետական ծառայողներն անհանգստանում էին ապստամբական ուժերի կողմից տարբեր ուղղություններով առաջխաղացումների և Սիրիայի դաշնակից Իրանի զինվորական և քաղաքացիական պաշտոնյաների աճող ազդեցության պատճառով: Ներկայում իրանցի պաշտոնյաները Սիրիայի կառավարությունում առաջնակարգ դեկավարման պաշտոններ են զբաղեցնում, սկսած կենտրոնական բանկից մինչև մարտահաշտում տարբեր հրամանատարական պաշտոններ: Նախագահական նստավայրում նույնպես գլխավոր խորհրդականների պաշտոններում իրանցիներ են նշանակված, իսկ Ալի Մամլուքը, որը երկրի ամենաազդեցիկ կառույցներից մեկի ղեկավարն էր և համարվում էր նախագահ Բաշար ալ-Ասադի ամենավստահելի գործիչներից մեկը, չէր կարողանում հանդուրժել ուժերի հավասարակշռության տվյալ տրամաբանությունը:

Հուլիսի վերջին, սակայն, բրիտանական լրատվամիջոցների տրամադրած վերոնշյալ տեղեկատվությանը հակասող լուրեր տարածվեցին, որ Ալի Մամլուքն այցելել է Սաուդյան Արաբիա և Մասկատ: Նրա այս այցը ցույց տվեց, որ Սաուդյան

Արաբիան և Օմանն առաջին անգամ հրավիրել են բարձրատիճան սիրիացի պաշտոնյային՝ քննարկելու սիրիական ճգնաժամի քաղաքական հանգուցալուծման ճանապարհները²⁵: Սիրիայի արտգործնախարարության պաշտոնական կայքի համաձայն՝ Մամլուքի այցելությանը հաջորդեց օգոստոսի 8-ին Սիրիայի արտաքին գործերի նախարար Ուալիդ Մուալլիմի պաշտոնական այցը Մասկատ, որտեղ նա հանդիպեց Օմանի պաշտոնակցի՝ Յուսուֆ բին Ալաուիի հետ՝ քննարկելու սիրիական ճգնաժամի ապագա հանգուցալուծումը, որով պետք է պահովվեին Սիրիայի ինքնիշխանությունը, միասնականությանը և տարածքային ամբողջականությունը²⁶: Մամլուքի պատվիրակության կազմում ընդգրկված անդամների՝ «Ֆորին Փոլիսի» կայքին տրամադրած տեղեկատվության համաձայն՝ Մամլուքն այցելել էր Ջիդդահ և Մասկատ՝ շարունակելու Սիրիայում քաղաքացիական պատերազմի խաղաղ հանգուցարիայում քաղաքացիական պատերազմի խաղաղ հանգուցալուծմանը միտված իր առաջարկությունները: Բանակցությունները սաուդական և իրանական կողմի հետ սկսվել և գաղտնի ենթանում էին դեռևս ամիսներ առաջ: Ալի Մամլուքն իր գործընկերների վկայությամբ ռազմավարական մտածողությամբ օժտված կարևոր պաշտոնյա է, ով կարողանում է կառավարել օժտված կարևոր պաշտոնյա է, ով կարողանում է կառավարել բաասական վարչակարգի անվտանգության մարմինները և պահել դրանց միջև մրցակցային հարաբերությունները²⁷: Ալի Մամլուքի այցելությունները Սաուդյան Արաբիա և Օման, ինչպես նաև ակտիվ գործունեությունը հիմք են տալիս ենթադրեալու, որ բրիտանական մամուլի կողմից նրան տնային կալանքի լու, որ բրիտանական մամուլի կողմից նրան տնային կալանքի ենթարկելու տեղեկատվությունը հնարավոր է՝ անհիմն էր, այն ենթարկելու տեղեկատվությունը հնարավոր մեջ է եղել, և նման սինքն՝ վերջինս իրականում ազատության մեջ է եղել, և նման լուրեր տարածելով վարչակարգը նպատակ է ունեցել զգոնություն հաղորդելու մյուս պաշտոնյաների շրջանում, որոնք Իրաքի և Ջիսր ալ-Շուղուրի ապստամբական ուժերի ձեռքն անցնելուց հետո հնարավոր է՝ փորձեին հրաժարվել իրենց ղեկավար պաշտոններից և խորացնեին ներհամակարգային ճգնաժամը երկրում՝ այդպես ավելի թուլացնելով բաասական իշխանությունը:

գրավման գլխավոր նպատակը կառավարական ուժերի թիկունքային ապահովման համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող Իդրի-Լաթաքիա ավտոճանապարհի նկատմամբ վերահսկողության սահմանումն էր: Արդեն ապրիլի 28-ին կառավարական ուժերը տեղի տվեցին հիմնականում Զայժ ալ-Ֆաթի խմբավորման գրոհայինների ներգրավմամբ հարձակումներին և քաղաքի նկատմամբ վերահսկողությունն անցավ երկրի հյուսիսարևմտյան շրջանում գործող տարբեր զինված խմբավորումներից կազմված զինյալների ձեռքը: Karouny M., Islamist Fighters Seize Syria's Jisr Al-Shughour, Army says redeploys, Reuters, 25.04.2015.

²⁴ Sherlock R., and Malouf C., նշվ. աշխ.

²⁵ Bowen A., Mcinnis M., The Saudi-Syrian Back Channel to End the War, Foreign Policy, Washington DC, 17.08.2015, <https://foreignpolicy.com/2015/08/17/the-saudi-syrian-back-channel-to-end-the-war-iran/>.

²⁶ <http://www.mofa.gov.sy/ar/news171>.

²⁷ Bowen A., Mcinnis M., նշվ. աշխ., <https://foreignpolicy.com/2015/08/17/the-saudi-syrian-back-channel-to-end-the-war-iran/>.

Ասադի կառավարման դեմ ալավիական համայնքում աճող դժգոհության նշաններից մեկը:

Ներկայացնելով Սիրիայում 2015 թ. առաջին կեսին տեղի ունեցած իրադարձությունների որոշ ասպեկտներն ու վարչակարգի ներսում իրականացված փոփոխությունների պատճառներն ու նպատակները՝ հանգում ենք հետևյալ եզրակացություններին.

1. օգոստոսի 26-ին լիբանանյան ալ-Մանար հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցի ժամանակ նախագահ Բաշար ալ-Ասադն ընդգծեց, որ Ռուսաստանի և Իրանի աջակցության հաստատական շարունակության շնորհիվ հնարավոր կլինի հաղթանակներ գրանցել և ապահովել երկրում հարաբերական կայունությունը³²: Սակայն, հաշվի առնելով քննարկված ժամանակաշրջանում երկրի տարածքի նկատմամբ սիրիական բանակի վերահսկողության գրեթե կայուն անկումը, կարելի է պնդել, որ բաասական վարչակարգի դիրքերը երկրում աստիճանաբար թուլանում են: Պետք է ենթադրել, որ նախագահ Ասադի այս հարցազրույցի ընթացքում արված հիմնական շեշտադրումները հիմնավորվել են Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ P5+1 և Իրան բանակցային ֆորմատով Վիեննայում 2015 թ. հուլիսի 15-ին ձեռք բերված պայմանավորվածության՝ սիրիական վարչակարգի ռազմաքաղաքական պոտենցիալի բարձրացման վրա դրական ազդեցության հնարավորության ընկալմամբ:
2. Իրանական ազդեցությունն ու ներկայությունը Սիրիայում հակասական նշանակություն է ունենում սիրիական վարչակարգի գործունեության և հետաքրքրությունների վրա՝ նկատի առնելով ալավի գործիչների միջև հիմնականում այդ գործնով պայմանավորված հակասությունները: Բաասական վարչակարգի կողմից Սիրիայում իրանական տարրի ներգրավման խթանումը, վարչակարգի տեսանկյունից, ռազմական և տնտեսական առումով դրական ազդեցություն է ունենում Սիրիայի վրա՝ օգնելով իշխող էլիտային ռազմական հաջողություններ արձանագրել երկրի որոշ շրջաններում, թույլ չտալ զինված խմբավորումների կողմից Սիրիայի ամբողջական մասնատումը, նպաստել սիրիական բանակի մարտունակության ապահովմանը,

³² <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34058893>

- հնարավորինս կարգավորել երկրի տնտեսության ռազմավարական նշանակության ճյուղերի, հիմնականում նավթագազային արդյունաբերության և էներգետիկայի ոլորտի անխափան աշխատանքը: Սակայն մյուս կողմից իրանական տարրի ներկայությունը քաղաքական առումով բացասական ազդեցություն է ունենում ալավիական վարչակարգի ռազմական և քաղաքական գործիչների միջև լարված հարաբերությունների ձևավորման վրա՝ անուղղակիորեն սպառնալով վարչակարգի կայունությանը: Փաստորեն իրանական ազդեցության խթանումը ոչ միաֆաստորեն իրանական ազդեցության խթանումը և նշանակալի ազդեցություն է ունենում վարչակարգի ներքին և արտաքին խնդիրների լուծման վրա, և դեռևս իշխող էլիտան Սիրիայում չի կարողանում կողմնորոշվել այդ ազդեցության հավասարակշռման հարցում, քանի որ ռազմական և տնտեսական մարտահրավերները հիմնականում Իրանի ներգրավմամբ են լուծվում, իսկ ներքաղաքական խնդիրների և վարչակարգի անդամների միջև հարաբերությունների կարգավորումը դեռևս մնում է ալավիական համայնքի շահերի և հավաքական անվտանգության գիտակցման շրջանակում:
3. Սիրիական ճգնաժամին խաղաղ լուծում տալու նպատակով միջնորդավորված բանակցությունները շարունակվում են: Միջուկային խնդրի շուրջ Իրան-Արևմուտք հարաբերությունների բարելավումը հնարավոր է հիմք հանդիսանա սիրիական ճգնաժամի հարցում Իրան-Արևմուտք հնարավոր համագործակցության համար: Սիրիական հիմնախնդրի լուծման հարցում միջազգային դիվանագիտության առջև ծառայած կարևորագույն մարտահրավերներից մեկը իրանական և տարածաշրջանի մյուս խաղացող պետությունների՝ Թուրքիայի, Սաուդյան Արաբիայի և Ծոցի արաբական միապետությունների շահերի հավասարակշռումն է Սիրիայում:
 4. Հաշվի առնելով սիրիական բանակի ստորաբաժանումների նահանջի ռազմավարությունը՝ պետք է փաստել, որ վարչակարգի կենսական շահերը թելադրում են Դամասկոս-Հոմս-Համա-Իդլիբ-Լաթաքիա բնակավայրերի երկայնքով դեպի արևմուտք՝ Միջերկրական ծով ընկած ռազմավարական նշանակության տարածքները պահել ալավի-բաասական իշխանության ամբողջական վերահսկողության տակ: Սիրիայի Արաբական Հանրապետության

լիգայի եվրոպական վարչության տնօրեն Օմնիյա Տահայի դիտարկումը: Ադրբեջանցի լրագրողի այն հարցին, թե իսլամական աշխարհը՝ Ումման, դարաբաղյան խնդրի շուրջ ՄԱԿ-ում միասնական դիրքորոշում չունի, նա նշել է բառացիորեն հետևյալը. «Ես հասկանում եմ ձեր հիասթափությունը, որովհետև մի շարք արաբական երկրներ ձեզ չեն աջակցում: Կարծում եմ, որ (դարաբաղյան հարցը- Ա.Փ.) Ումմայի հարցը չէ, այլ պետությունների միջև հետաքրքրությունների հարց է...»¹⁸: Նշենք, որ ԱՊԼ-ն կոչ է անում դարաբաղյան հակամարտությունը լուծել խաղաղ ճանապարհով, ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում:

Այսպիսով, հետանկախության շրջանում արաբական երկրներից եկող կրոնական ներթափանցումներն ու ազգային անվտանգությանն ուղղված մարտահրավերները կանխելուց հետո Ադրբեջանը ձեռնամուխ եղավ արաբական երկրների հետ հարաբերությունների սերտացմանը: Արաբական մի շարք պետությունների հետ Ադրբեջանին հաջողվեց կնքել քաղաքական, առևտրական և տնտեսական պայմանագրեր: Մյուս կողմից 2011թ. սկսված «արաբական գարնան» դեպքերը նոր խնդիրներ ստեղծեցին Ադրբեջանի համար, որն ուներ մարդու իրավունքների և խոսքի ազատության խնդիրներ: Սկսեցին ավելի ու ավելի հաճախ խոսել այն մասին, որ Ադրբեջանում կարող է նկատվել իսլամական գործոնի ակտիվացում, կամ էլ «արաբական գարունը» կարող է տեղափոխվել Ադրբեջան¹⁹: Հրնթացս միջազգային ջիհադական-ահաբեկչական շարժումներին անդամագրվեցին բազմաթիվ ադրբեջանցի մոջահիդներ, որոնք սկսեցին մասնակցել Սիրիայում տեղի ունեցող ռազմական գործողություններին: 2013 թ.-ից ադրբեջանական և միջազգային լրատվամիջոցները սկսեցին ավելի հաճախ տեղեկություններ հրապարակել Սիրիայում կռվող ադրբեջանցի զինյալների մասին²⁰: Ի դեպ, ադրբեջանական հասարակական կարծիքը խիստ բացասաբար արձագանքեց նշված փաստին: Սիրիայում կռվող ադրբեջանցիների թեմային անդրադարձավ նաև հոգևոր դասը: Շեյխ ուլ-իսլամ Փաշազադեն

հայտարարեց, որ Ադրբեջանում սխալ պատկերացումներ կան հավատքի պատերազմի՝ ջիհադի և նահատակության՝ շահիդականության մասին: 2014 թ. հունվարի վերջին Կովկասի մուսուլմանների վարչության կադիների խորհուրդը հրապարակեց ֆեթվա, որտեղ ամրագրվեցին ոչ միայն շահիդ հասկացության սահմանները, այլև արաբական երկրներում կռվող ադրբեջանցիների ոչ շահիդ լինելու հանգամանքը²¹: Ադրբեջանում փաստորեն լուրջ մտավախություն կար, որ արաբական երկրներում առկա ճգնաժամը և դրանցում Ադրբեջանի քաղաքացիների ներգրավվածությունը կարող են նպաստել այդ երկրում կրոնական արմատական տրամադրությունների ընդլայնմանը²²:

Այսպիսով, իսլամական գործոնը կարևոր տեղ զբաղեցրեց Ադրբեջան-արաբական աշխարհի հարաբերություններում: Մի կողմից Ադրբեջանը սկսեց համագործակցել արաբական մի շարք երկրների հետ, մյուս կողմից՝ զգուշանալ արաբական երկրներից ներթափանցող կրոնական և կրոնաքաղաքական ազդեցություններից: Մեկ այլ դեպքում Ադրբեջանն օգտագործեց արաբական հարթակը՝ դարաբաղյան հարցում աջակցություն ստանալու համար՝ կիրառելով իսլամական համաժողով կազմակերպության փորձը:

¹⁸ News.az interviews Omnia M. Taha, Director of the Arab League's European Department, <http://www.news.az>, (19.03. 2012).

¹⁹ Փաշայան Ա., «Արաբական սցենարի» հավանականությունն Ադրբեջանում, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, <http://www.noravank.am>, (05.04.2011).

²⁰ RovshenogluK.& BalciB., Syria, AzerbaijanandtheSunni-ShiaDividem, TheGlobalist (06. 09. 2013).

²¹ Фетва УМК по уезжающим воевать в Сирию, <http://www.radioazadlyg.org>, (28. 01. 2014).

²² Ի դեպ, Սիրիայում կռվող ադրբեջանցիների հիմնահարցին արձագանքելով՝ Ադրբեջանի խորհրդարանը 2014 թ. մարտին քրեական օրենսդրությամբ կարգադրեց ադրբեջանցիներին խորհրդարանում համապատասխան փոփոխություններ կատարելու, համաձայն որի՝ գրքում համապատասխան փոփոխության և ահաբեկչության համար: խստացան պատիժները վարձկանության և ահաբեկչության համար: Կարճակետական հոդվածով անցնողներն Ադրբեջանի նոր օրենքով կապարտվեն 8-12, ահաբեկչության հոդվածով անցնողները՝ 10-15 տարվա ազատազրկմամբ:

մից կարևորվում էին նաև իսլամական աշխարհից դուրս մուսուլմանների իրականացրած արշավանքներն անհավատների դեմ: Այս առումով Ազգամը հիշեցնում էր, որ նման բազմաթիվ արշավանքներ են կազմակերպվել Մուհամմադ մարգարեի կողմից: Ազգամը կարևորում էր նաև իսլամի համար ամուր հիմքի ստեղծումը, որը պետք է կառուցվեր մուսուլմանական համայնքի կազմավորման ճանապարհով: Վերջինը պետք է իրականանար այնտեղ, որտեղ գոյություն ուներ ջիհադական պայքարի վրա հիմնված իսլամական շարժում⁸:

Լինելով «Մուսուլման եղբայրներ» կազմակերպության անդամ՝ Ազգամը դարձավ կապող օղակ այդ կազմակերպության և իսլամական արմատական այլ շրջանակների միջև: Ազգամը դարձավ ժամանակակից ջիհադի գլխավոր քարոզողը՝ հանրայնացնելով զինված պայքարի հայեցակարգը:

Մուսուլմանները միանշանակ չընդունեցին Ազգամի կողմից քարոզվող գաղափարները, քանի որ աստվածաբաններից շատերը կարծում էին, որ Աֆղանստանում իրականացվող ջիհադը աֆղանցիների «Անհատական պարտականությունն» է: Սակայն աֆղանական ջիհադին մասնակցելու զանգվածային բնույթը և մուջահիդների ռազմական հաջողություններն Ազգամի գաղափարների տարածման հիմքը դարձան:

Աբդալլահ Ազգամի կազմակերպչական ունակությունների և խարիզմատիկ կերպարի մասին լեգենդներ էին պտտվում մուջահիդների շրջանում: Ազգամը հավատարիմ էր իր սկզբունքներին՝ համարելով, որ կա՛մ Աֆղանստանում վարվող ջիհադական պայքարը կստացվեր, կա՛մ նա կդառնար շահիդ⁹: Մերձավոր Արևելքի երկրներից Աֆղանստան եկած ջիհադականների մարտական պատրաստվածությունը կազմակերպելու և նրանց գործունեությունը ղեկավարելու համար Աբդալլահ Ազգամը 1984 թ. ստեղծեց «Մուջահիդների սպասարկման/ծառայությունների բյուրո» (Maktab Hadamat al-Muğāhidīn-خدمات المجاهدين, որը հետագայում դարձավ «ալ-Կաիդա»-ի կազմավորման հիմքը):

Ըստ Աբդալլահ Ազգամի. «Ջիհադը մուսուլմանի պարտականությունն է, որը չի վերանա Աֆղանստանում հաղթանակի հետ, ջիհադը կմնա յուրաքանչյուր մուսուլմանի «Անհատական պարտականությունը», մինչև չվերադարձվեն բոլոր նախկին

⁸ St'ū 'zām A., նշվ. աշխ., էջ 78:

⁹ St'ū Kohlman E., նշվ. աշխ., էջ 6:

մուսուլմանական հողերը, որպեսզի իսլամը նորից գերիշխի այնտեղ»¹⁰:

Քարոզների հետևանքով մեծ թվով մուջահիդներ տեղափոխվեցին Փեշավար, որպեսզի կարողանան անմիջապես մասնակից լինել դիմադրությանը և կոփվել իսլամիստների շրջանում: 1980-ական թթ. կեսին սաուդական հարուստ ընտանիքների երիտասարդների համար կազմակերպվում էին տանիքների երիտասարդների համար կազմակերպվում էին այցելություններ Աֆղանստան, որտեղ նրանք մի քանի շաբաթ անցկացնում էին մարտական ճամբարներում: Մի քանի շաբաթով Աֆղանստան էին ուղարկվում նաև իսլամական ակադեմիաները՝ մուսուլմանական և եվրոպական երկրներից, որոնք, վերադառնալով տուն ջիհադ վարելու փորձը յուրացրած, պատրաստ էին պայքարելու «անհավատ» իշխանությունների դեմ: Նրանցից ոմանք, իրենց երկրներում իշխանությունների կողմից հետապնդումների ենթարկվելով, սկսեցին հավաքվել Պակիստանի հյուսիսարևմտյան սահմանային Փեշավարի շրջանում¹¹, որը դարձավ այն վայրը, որտեղ սկսեցին կենտրոնանալ ամերիկյան զինամթերքն ու արաբական փողեքը, հավաքվեցին մուսուլմաններ ամբողջ աշխարհից, ստեղծվեցին ռազմական ճամբարներ՝ ջիհադ իրականացնելու համար: Մուջահիդները միշտ կապի մեջ էին պակիստանյան և ամերիկյան ծառայությունների, ինչպես նաև պակիստանյան իսլամական խմբավորումների, այդ թվում՝ «Ալ-Ջամա'ա ալ-Իսլամիա» խմբավորման և դեռբանդական դպրոցների ցանցի հետ: Սակայն այս իսլամական խմբավորումների միասնական շարժումն ու պայքարն ունեցան զարգացման իրենց տրամաբանությունը, որն արդեն 1990-ական թթ. սկսեց գործել ընդդեմ իր հեղինակների¹²:

Մինչ Աբդալլահ Ազգամը իսլամական արմատական հեղինակների կողմից առաջ քաշվող ջիհադական կարգախոսնե-րը զուրկ էին հավատացյալների կազմակերպված զանգվածից, որը դրանք կյանքի կկոչեին: Աֆղանական պատերազմի առաջին 5 տարիներին իսլամական առաջնորդները հիմնականում ֆինանսական և ռազմական օգնության բաշխման և կազմակերպչական գործառույթներով էին առանձնանում, այլ ոչ թե աչքի ընկնում որպես ռազմական առաջնորդներ: Իրավիճակը

¹⁰ 'zām A., Bašāir al-Naṣr, Bayrūt, 1992, էջ 78-79.

¹¹ St'ū Кепель Ж., նշվ. աշխ., էջ 135-148:

¹² Նույն տեղում, էջ 136:

փոխվեց 1985 թ., երբ Արդալլահ Ազգամը համաձայնության եկավ «Աֆղան մուջահիդների իսլամական միության» ղեկավար Աբդ Ալ-Ռաբ Ռասուլ Ալ-Սայյաֆի հետ, որը թույլ տվեց Աֆղանստանի Կունար նահանգում տեղակայված Սալման Ալ-Ֆարիսի ռազմական ճամբարը տրամադրել արաբ մուջահիդների ռազմական պատրաստության համար: Ազգամի ծրագիրը ռազմական ճամբարի հետ կապված ոչ միայն տարբեր վայրերից հավաքվող մուսուլման կամավորներին մարտավարական հնարքներին ծանոթացնելն էր, այլ նաև ջիհադականների շրջանում դավանաբանական միասնության քարոզն էր՝ արմատախիլ անելով նրանց մեջ էթնո-դավանական տարաձայնությունները:

Ազգամի կողմից քարոզվող ջիհադը գործնական կիրառում էր ստանում, որտեղ շեշտվում էր ինչպես Աֆղանստանում, այնպես էլ Պաղեստինում բռնազավթիչների և անհավատների (ըստ Ազգամի) դեմ պայքարելու յուրաքանչյուր մուսուլմանի պարտականության կարևորությունը:

Որոշ արաբ երիտասարդների համար Աֆղանստանը դարձավ այն ռազմադաշտը, որտեղ անհրաժեշտ էր ջիհադի րականացնել: Այդ երիտասարդ ջիհադականների ռազմական գործողությունների սահմանափակ փորձն ու վերջիններիս կողք կողքի պայքարը համախմբում էին նրանց՝ հավատացած լինելով, որ իրենք Աֆղանստանում նահատակներ կդառնան հանուն Աստծո մղվող պայքարում, և մոտ է նրանց դրախտում հայտնվելու ժամանակը¹³: 1980-ական թթ. վերջերին, երբ մոտենում էր աֆղանական պատերազմի ավարտը, Արդալլահ Ազգամը դիմեց իր հետևորդներին. «Եղբայրներ, Աֆղանստանից հետո աշխարհում մեզ համար այլևս ոչինչ անհնարին չկա: Չկան գերտերություններ ու փոքր տերություններ: Կարևորը այն կամքի ուժն է, որը բխում է մեր հավատքից»¹⁴: Ըստ Ազգամի՝ աֆղանական պատերազմն իսկական փորձություն էր առաջնագծում կռվող մուսուլմանների համար, որոնց նպատակն էր ամեն գնով Աֆղանստանում իսլամական կրոն հաստատելը: Միայն շարունակական պայքարը կապահովեր մուսուլմանների միավորիչ ուժգնությունն ընդդեմ հավանական

¹³ St' u Kohlman E., նշվ. աշխ., էջ 7-8:

¹⁴ Emerson S., Jihad in America. SAE Productions (for PBS): Washington DC. Originally aired 21 November 1994.

հակառակորդի: Մուսուլմանները պետք է շարունակեն ջիհադը մինչև վերջ՝ հասնելով իսլամական պետության կերտման¹⁵: Այսպիսով, XX դարի 80-ական թթ. իսլամական արմատական գաղափարախոսության մեջ Արդալլահ Ազգամի կողմից առաջ քաշված ջիհադի հայեցակարգային նոր հիմնադրույթների ու գաղափարների ընդհանրական պատկերը հետևյալն է.

1. ոչ մուսուլմանական երկրի կողմից մուսուլմանական երկիր ներխուժումն անհապաղ ռազմական միջամտություն էր պահանջում: Բոլոր արական սեռի մուսուլմանները, ովքեր ունակ էին մասնակցելու ռազմական գործողությունների, պետք է պաշտպանեին բռնազավթված մուսուլմանական երկիրը, աշխարհի որ մասում էլ որ լինեին:
2. Մուսուլմանական երկրում բռնազավթողների դեմ պայքարը մուսուլմանի «Անհատական պարտականությունն» էր, որի համար վերջինս կարիք չուներ թույլտվության:
3. Ջիհադը պետք է մշտական բնույթ կրեր, այսինքն՝ լիներ շարունակական, և այն պետք է ընթանար նաև գաղափարական տիրույթում:
4. Ազգամը կարևորում էր նաև իսլամական աշխարհից դուրս մուսուլմանների կողմից անհավատների դեմ իրականացվող պայքարը:
5. Պայքարի նպատակը իսլամական պետության հիմնումն է¹⁶:

Արդալլահ Ազգամի ջիհադի հայեցակարգային հիմնադրույթների ազդեցությունն իսլամական ծայրահեղ արմատականության արդի միտումների վրա

1980-90-ական թթ. ջիհադական շարժման հաջողության գլխավոր գործոնը Արդալլահ Ազգամի բավական հստակ ձևակերպված և իսլամական արմատականների շրջանում լայն տարածում ստացած գաղափարախոսությունը եղավ, որը հատկապես դրսևորվեց 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ի դեմ իրականացված և ընդհանրապես 2000-ական թթ. կեսերին իսլամական ծայրահեղականների կողմից իրականացված ահաբեկ-

¹⁵ 'zām A., Al-Qā' da. Al-Ġihād, 1988, 41, 'abril, էջ 46.

¹⁶ Արդալլահ Ազգամն իր երկու որդիների հետ սպանվեց պայթյունի հետևանքով Փեշավարում 1989թ. նոյեմբերի 24-ին:

մասնակից դառնալ իսլամական երկրներում ընթացող ջիհադին: Արդալլահ Ազգամի՝ ջիհադական պայքարի նպատակներից մեկը՝ Իսլամական պետություն ստեղծելը, իր առարկայական դրսևորումն է գտնում իսլամականների կողմից վերահսկվող Սիրիայի և Իրաքի ներկայիս զգալի տարածքներում:

Այսպիսով, 1980-ական թթ. ջիհադի հայեցակարգը Արդալլահ Ազգամի շնորհիվ հարստացավ նոր գաղափարներով, որոնք լայն տարածում գտան ինչպես XX դարի վերջին, այնպես էլ XXI դարի սկզբին և՛ մուսուլմանական աշխարհում, և՛ դրանից դուրս: XXI դարի առաջին տասնամյակի սկզբում մուսուլմանական երկրներում տեղ գտած փոփոխությունների և աշխարհաքաղաքական նոր իրողությունների համատեքստում ջիհադի հայեցակարգի տեսական և գործնական կիրարկումների հիմքում տեսանելի դարձան Արդալլահ Ազգամի կողմից առաջ քաշված ու մուսուլմանական ծայրահեղ արմատական տիրույթում լայն տարածում ստացած նոր մոտեցումները, որոնց անկյունաքարային հիմնադրույթներից մեկը՝ Իսլամական պետության հիմնումը, դարձավ իրողություն 2014 թ. Հունիսի 29-ին Սիրիայի և Իրաքի զգալի տարածքների վրա:

ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԵՎ ՍԻՐԻԱՅԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Մերձավորարևելյան տարածաշրջանային գործընթացների բաղկացուցիչ մաս են կազմում սիրիա-իսրայելական և թուրք-իսրայելական հարաբերությունները: Այս հոդվածում փորձ է արվում ուսումնասիրելու XX դարի վերջին, XXI դարի սկզբին սիրիա-իսրայելական և թուրք-իսրայելական հարաբերությունները, որը հնարավորություն կտա պատկերացում կազմելու մի կողմից՝ Թուրքիայի և Սիրիայի, իսկ մյուս կողմից՝ Իսրայելի միջև առկա փոխառնչությունների տրամաբանության մասին մերձավորարևելյան տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային զարգացումների համատեքստում:

Սիրիա-իսրայելական հարաբերությունները XX դարի վերջին, XXI դարի սկզբին

Սիրիա-իսրայելական հարաբերությունների հիմքում մշտապես եղել են տարաբնույթ հիմնախնդիրներ (տարածքային պահանջներ, ջրային ռեսուրսների վերահսկողության խնդիր, Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում վարվող քաղաքականություն և այլն), որոնք իրենց արտացոլումն են գտել նաև 1990-2002 թթ. երկկողմ հարաբերություններում:

Տարածքային հիմնախնդիրներ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի միջև գաղտնի բանակցությունների ընթացքում Սայքս-Պիկոյի համաձայնագրով՝ Սիրիան և Պաղեստինն ընդգրկվեցին հա-

¹ Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն: Հատոր IV. Անկախության և ինքնիշխանության դարաշրջան: 1918-2005թթ., Եր., «Զանգակ-97», 2007, էջ 282:

րում Գոլանի բարձունքների հիմնախնդիրը⁵ տարբերվում է մյուս տարածքային հիմնախնդիրներից հետևյալ հանգամանքներով.

1. ի տարբերություն Գազայի հատվածի կամ Հորդանան գետի արևմտյան ափի՝ Գոլանի բարձունքներում Իսրայելը չի բախվում ժողովրդագրական խնդիրների:
2. Գոլանի բարձունքները ռազմավարական կարևորություն ունեն Իսրայել Պետության համար՝ վերահսկելու խմելու ջրի աղբյուր հանդիսացող Տիվերիադյան լիճը:

Գոլանի բարձունքների հիմնախնդիրի հետ կապված սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում սիրիական կողմը միշտ իր անհամաձայնությունն է հայտնել հիշյալ բարձունքների հանձնման դիմաց երկկողմ խաղաղության պայմանագիր կնքելուն:

Բացի այդ, Սիրիայի կողմից Գոլանի բարձունքների հիմնախնդիրի շահարկումները կապված են եղել տարածաշրջանում իսրայելական (սիոնիստական) բռնազավթողական քաղաքականության լրացուցիչ շեշտման հետ, որի մասին խոսվում է նաև Սիրիայի սահմանադրության նախաբանում⁶:

Ջրային հիմնախնդիրներ: XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբին սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում, բացի տարածքային վեճից, գոյություն է ունեցել նաև ջրային ռեսուրսների հիմնախնդիրը, որը երկու երկրների համար հանդիսացել է ինչպես սահմանազատման, այնպես էլ անվտանգության ապահովման գործոն: Տարածքային հիմնախնդիրի մասն ջրային ռեսուրսների նկատմամբ վերահսկողությունը

⁵ 1981 թ. Իսրայելում ընդունվեց օրենք Գոլանի բարձունքների վերաբերյալ, որով հայտարարվեց Իսրայելի ինքնիշխանությունն ու իրավասությունները հիշյալ տարածքի նկատմամբ (տե՛ս Israel Ministry of Foreign Affairs, Golan heights law, December 14, 1981. <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreign-policy/peace/guide/pages/golan%20heights%20law.aspx> (մուտք, 21. 03. 2015 թ.): ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի կողմից 1981 թ. դեկտեմբերի 12-ին ընդունված N 497 բանաձևով Իսրայելի կողմից Գոլանի բարձունքներին առնչվող որոշումները հայտարարվեցին անվավեր և միջազգային իրավարար ուժ չունեցող՝ պահանջելով բռնազավթում իրականացրած Իսրայելից չեղյալ հայտարարել դրանք (տե՛ս UN Security Council Resolutions, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/497\(1981\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/497(1981)) (Մուտք, 03. 05. 2014 թ.):

⁶ «المقدمة السورية الجمهورية العربية السورية دستور المقدمه <http://syriamoi.gov.sy/new/index.php?req=33&p=14>,

նույնպես հակասությունների պատճառ է եղել Իսրայելի և Սիրիայի փոխհարաբերություններում: Դեռևս 1967 թ. պատերազմի նախօրեին սիրիա-իսրայելական ռազմական բախումների մեծ մասը տեղի էր ունենում ջրի խնդրի լուծված չլինելու և Հորդանան գետի ջրի հոսքի փոփոխության փորձերի պատճառով:

Իսրայելը ցանկանում էր իր վերահսկողության տակ պահել Բանիասը, որտեղ գտնվում էր Հորդանան գետի երեք հիմնական ակունքներից մեկը (մյուսը գտնվում է Իսրայելում, համեմատական վերահսկողություն հասեցրողը՝ Լիբանանում), ամբողջական վերահսկողություն հաստատել Հորդանան գետի վերին հոսանքի, Տիվերիադյան լճի և այդ ջրային ավազանը շրջանցող ճանապարհի նկատմամբ: Զրային ռեսուրսների հետ կապված վերոհիշյալ ծրագրերն Իսրայելը փորձում էր իրականացնել դեռևս իր ստեղծման առաջին տարիներից⁷:

Ինչ վերաբերում է Սիրիային, ապա ջրային հիմնախնդրում Դամասկոսը փորձեց ելք ստանալ դեպի Հորդանան գետի վերին և Տիվերիադյան լճի հյուսիսային հատված՝ համաձայնվելով թույլատրել իսրայելցիներին օգտագործել լճի ավազանը հատող ճանապարհը, անգամ եթե այն անցներ սիրիական տարածքներով:

Մերձավորարևելյան տարածաշրջանային և ներպետական այլ գործընթացներ: Բացի տարածքային և ջրային ռեսուրսների վերահսկողության հիմնախնդիրներից, երկկողմանի հարաբերությունների վրա իրենց ազդեցությունն են ունեցել մերձավորարևելյան տարածաշրջանային և ներպետական այլ զարգացումներ:

Իսրայելն անընդհատ բարձրաձայնել է Սիրիայի կողմից ահաբեկչական կառույցների օժանդակության և Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում բռնազավթողական քաղաքականության իրականացման խնդիրների մասին: Սա անմիջականորեն կապված էր «Հիզբալլահ» շիական իսլամական արմատական կազմակերպությանը տրվող սիրիական շիա-ալաուիաական վարչակարգի օժանդակության և Լիբանանի խնդրի հետ: Սիրիական իշխանությունները մշտապես փորձել են իրենց ազդեցության տակ պահել հարևան Լիբանանը: 1975 թ. քաղաղեցության տակ պահել հարևան Լիբանանը: 1975 թ. քաղաղեցության տակ պահել սկզբում Արաբական երկրների լիքացիական պատերազմի սկզբում Արաբական երկրների լիքացիական պատերազմի սկզբում Արաբական երկրների լիքացիական թողտվությամբ Լիբանանում հայտնվեցին նաև սիրիա-

أزمة المياه في المنطقة العربية الحقائق والبدائل الممكنة سامر مخيمر خالد حجازي, 1996, ص 193.

խնդիր դրեց որոշակիացնել իր դիրքերն անվտանգության խնդիրների, ջրային ռեսուրսների, հարաբերությունների կարգավորման և Լիբանանից սիրիական զորքերի դուրսբերման պայմանների հետ կապված: Սիրիան հրաժարվեց իր կարծիքով երկրորդական այդ հարցերը քննարկելուց, քանի դեռ Իսրայելի նոր վարչապետ Էհուդ Բարաքը չէր հաստատել իր համաձայնությունը Գոլաններից իսրայելական զորքերի դուրսբերման հետ կապված: Փոխգիջումային տարբերակի բացակայության պատճառով 1999 թ. ևս սիրիա-իսրայելական բանակցություններն անօգուտ դուրս եկան և ընդհատվեցին:

2000 թ. Հունիսին՝ Հաֆեզ ալ-Ասադի մահից հետո, Սիրիայի նոր նախագահ ընտրվեց որդին՝ Բաշար Ալ-Ասադը: Իսրայելը հույս ուներ, որ նոր ղեկավարի հետ ավելի հեշտ կլինի փոխապայմանավորվածության հասնել: Սակայն իր առաջին հարցազրույցներից մեկում Բաշար ալ-Ասադը հայտարարեց, որ «պնդելու է Իսրայելի հետ առանց որևէ համաձայնագրի ստորագրման Գոլանի բարձունքների վերադարձի վրա»¹¹:

Ճիշտ է, Բաշար ալ-Ասադի վարչակարգի կողմից որոշ շեշտադրումներ եղան սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում փոփոխությունների և Իսրայելի հետ խաղաղության պայմանագրի ստորագրման սիրիական նոր մոտեցումների առումով¹²: Սակայն, մեծ հաշվով, սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում զգալի տեղաշարժեր չնկատվեցին: Ընդհակառակը, Սիրիայում Բաշար ալ-Ասադի իշխանության գալով այդ հարաբերություններում սառեցում նկատվեց: Դա կապված էր առաջին հերթին դեպի Իրան Սիրիայի քաղաքական ուղու փոփոխության, ինչպես նաև Ռուսաստանի Դաշնության կողմից Սիրիային տրվող օժանդակության ավելացման հետ: Դա հնարավորություն տվեց Սիրիային ավելացող ռազմաքաղաքա-

¹¹ The Middle East. July-August 2000, № 30, էջ 7:

¹² Դա հատկապես երևաց 2000 թ. հունվարին Դամասկոսում Արաբ գրողների միության կոնֆերանսում Սիրիայի արտգործնախարար Շարունի ելույթում: Խոսելով սիրիա-իսրայելական հարաբերությունների մասին՝ Շարունը հայտարարեց, որ երբ խոսքը ռազմական հակամարտության մասին է, ապա Իսրայելի և արաբների միջև ուժերի հավասարակշռություն գոյություն չունի: Սակայն նա ընդգծեց, որ Սիրիան կարող է ուղղել այդ հակամարտությունը դեպի քաղաքական, տնտեսական, առևտրային և մշակութային մրցակցության ոլորտ, տե՛ս Ալ-Ուսբուա Ալ-Արաբիա, Բեյրութ, 12. 02. 2000:

կան և տնտեսական դերակատարման շնորհիվ առավել ինքնուրույն գործել տարածաշրջանում:

Իսրայելում իշխանության եկած Արիել Շարոնի նոր կառավարության կողմից նույնպես լուրջ քայլեր չձեռնարկվեցին երկու երկրների միջև առկա հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ: Սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում Ա.Շարոնի գլխավորած կառավարության սկզբունքային դիրքորոշումն այն էր, որ սիրիական իշխանությունների հետ բանակցությունները կարող են վերսկսվել միայն այն դեպքում, երբ Սիրիան հրաժարվի օժանդակելուց Իսրայելի կողմից ահաբեկչական համարվող «Համաս», «Հիզբալլահ» խլամական արմատական խմբավորումներին և Պաղեստինի Ազատագրության կազմակերպությանը¹³:

Հարկ է նշել, որ չնայած սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում առկա լարվածությանն ու անվստահությանը, այդ հարաբերությունների սկզբնական փուլում ձեռք բերված որոշ համաձայնություններ կյանքի չկոչվեցին նաև միջնորդ երկրների դիրքորոշման պատճառով, որոնք իրենց՝ հաճախ մրցակցող և հակադրվող շահերն ունեին այս գործընթացներում:

Աշխարհում երկբևեռ համակարգի վերացումն ու միաբևեռ համակարգի ձևավորումը հանգեցրին նրան, որ արաբա-իսրայելական հակամարտության կարգավորման գործընթացը սից: Հիշյալ ժամանակահատվածում արաբա-իսրայելական հակամարտության կարգավորման ընթացքում նկատվեցին հարաբերական փոփոխություններ, որոնք էին՝ 1992 թ. պաղեստինա-իսրայելական համաձայնությունները (հիշյալ համաձայնությունների գլխավոր դրոյթներից էր Իսրայելի կողմից Գազայի հատվածի և Հորդանան գետի արևմտյան ափի աստիճանահատվածի և 1994 թ. հորդանանական հանձնումը պաղեստինցիներին), 1992-95 թթ. իսրայելական խաղաղության համաձայնագիրը, 1992-95 թթ. Սիրիա-իսրայելական խաղաղ բանակցությունները և այլն: Վե-րոհիշյալ զարգացումներին ավելացավ ևս մեկը: Հիշյալ ժամանակահատվածում Սիրիան քաղաքական և տնտեսական արդյունավետ հարաբերություններ կառուցեց Մերձավորա-

¹³ В.П. Юрченко, Сирия: проблемы национальной безопасности (военная политика и военное строительство в период правления ПАСВ. 1963-2004 гг.), М., Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока. 2004, с. 246.

ծնշումներին: Դեմիրելը իր հերթին վստահեցրեց իր հրեա գործընկերոջը, որ ռազմական համագործակցության վերաբերյալ համաձայնությունները կմնան ուժի մեջ, և հարաբերություններն այդ ոլորտում կշարունակեն զարգանալ¹⁹: Ձեռք բերված պայմանավորվածությունների համաձայն՝ իսրայելական ռազմական ինքնաթիռներին հնարավորություն ընձեռվեց սեփական զորավարժանքներն իրականացնելիս օգտվելու Թուրքիայի ռազմաբազաներից և օդային տարածությունից: Որոշակի առաջընթաց գրանցվեց նաև ռազմածովային ուժերի բնագավառում: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց հետախուզական տեղեկատվության և տարածաշրջանում տիրող իրավիճակի մասին ռազմավարական գնահատականների փոխանակման մասին: Իսրայելական կողմը Թուրքիային օժանդակելու էր արաբական երկրների և Իրանի հետ իր սահմանների ամրապնդման գործում՝ ներառյալ սահմանային գոտիներում ռադիոտեխնիկական հետախուզության ցանցի բարելավումը: 1997 թ. հունիսի 16-ին 5 թուրքական ռազմանավեր տեղակայվեցին Հաֆայի նավահանգստում՝ համատեղ ռազմական վարժանքներից հետո²⁰:

Թուրք-իսրայելական հարաբերությունների նման արագ բարելավման լույսով միանգամայն տրամաբանական էր հարևան երկրների խիստ արձագանքը Թուրքիայի քաղաքականության հանդեպ: 1997 թ. փետրվարին Եգիպտոսի, Սիրիայի և Սաուդյան Արաբիայի ղեկավարները հանդես եկան հայտարարությամբ՝ կոչ անելով Թուրքիային վերանայել իր դիրքորոշումը: Իրանը և Հունաստանը նույնպես հանդես եկան բողոքի նոտաներով: Թուրքիայի արտաքին գերատեսչության պատասխանը եղավ այն, որ այդ բողոքները «որևէ կերպ չեն վերաբերում Թուրքիային»²¹:

Սակայն, երկկողմ հարաբերությունների զարգացման հիմնական խոչընդոտը թուրքական պետության իսլամականացման կողմնակիցների բացասական դիրքորոշումն էր: 1996 թ. Ընթացքում՝ վարչապետ դառնալուց հետո, Ն. Էրբաքանը կարճ ժամանակահատվածում հասցրեց այցելել Թեհրան, Իսլամաբադ և Տրիպոլի, որտեղ վստահեցրեց Իրանի, Պակիստանի և Լիբիայի ղեկավարներին իսլամի հիմնարար

սկզբունքներին թուրքական կողմի հավատարմության և սինիզմի հանդեպ տածած ատելության մասին:

Ինչ վերաբերում է Իսրայելի հետ ռազմական համագործակցությանը, ապա իսլամականների կողմից այդ համագործակցության խաթարման փորձերը հանդիպեցին թուրքական զինվորականության ներկայացուցիչների դիմակայությանը: Թուրքական բանակի և իսլամականների միջև վեճն ավարտվեց նրանով, որ Թուրքիայի գլխավոր շտաբի հրամանատարի պահանջով Ն. Էրբաքանը հայտարարեց իր հրաժարականի մասին՝ չսպասելով իր ժամկետի ավարտին:

Տնտեսական համագործակցություն: Ռազմական համագործակցությանը զուգահեռ արդյունավետ զարգանում էր նաև թուրք-իսրայելական տնտեսական համագործակցությունը: 1997 թ. ապրիլին պայմանագիր ստորագրվեց թուրք-իսրայելական տնտեսական համագործակցության մասին, իսկ 1997 թ. վերջին Թուրքիայի վարչապետ Յիլմազը հայտարարեց, որ գնաճի հաղթահարման գործում Թուրքիան նախընտրում է «իսրայելական մոդելը»²²:

Երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար հատկապես արդյունավետ էր 1998 թ.: Տարվա սկզբից Իսրայելը սկսեց առանձնահատուկ ուշադրություն ցուցաբերել Թուրքիայում Հարավարևելյան Անատոլիայի զարգացման ծրագրի (GAP) հանդեպ (այդ ծրագրով նախատեսվում էր Եփրատ գետի վրա կառուցել Աթաթյուրքի անվան ամբարտակ, արդյունավետ դարձնել թուրքական ջրային ռեսուրսների օգտագործումը, զարգացնել Թուրքիայի ամենահետամնաց տարածաշրջաններից մեկը համարվող Հարավարևելյան Անատոլիան, արդիականացնել հողատարածքների ոռոգման համակարգը և այլն)²³: Գյուղատնտեսության և ոռոգման բնահամակարգը և այլն): Գյուղատնտեսության և ոռոգման բնահամակարգը և այլն): Գյուղատնտեսության և ոռոգման բնահամակարգը և այլն): Գյուղատնտեսության և ոռոգման բնահամակարգը և այլն):

Ամբարտակի կառուցման և Անատոլիայի այդ հատվածի ոռոգման գաղափարը խիստ բացասաբար ընդունվեց Սիրիայի կողմից՝ այն մտավախությամբ, որ ամբարտակի կառուցումը

¹⁹ Milliyet. 12.06.1997.

²⁰ Նույն տեղում, 17-18.06.0997:

²¹ Նույն տեղում, 01.03.1997:

²² Նույն տեղում, 03.10.1997:

²³ Kolars Jh., Mitchell W., The Euphrates River and The Southeast Anatolia Development Project, Southern Illinois University, 1991, p. 2-3.

կնվագեցնի Եփրատ գետով դեպի Սիրիա հոսող ջրային ռեսուրսների ծավալները: Մահմեդական որոշ երկրների կողմից թուրք-իսրայելական համագործակցությունը ևս քննադատության արժանացավ: Մասնավորապես 1998 թ. Թեհրանում Իսլամական համագործակցության կազմակերպության հանդիպման ժամանակ լավեցին կարծիքներ առ այն, որ թուրք-իսրայելական համագործակցությունը Մերձավոր Արևելքի քաղաքական քարտեզը վերանայելու փորձ է:

Հատկանշական է, որ 1998 թ. սեպտեմբերին Կահիրեում տեղի ունեցած Արաբական երկրների լիգայի արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման (օրակարգային խնդիրների շարքում ներառված էր նաև թուրք-իսրայելական համագործակցությունը) ժամանակ նկատվեց թուրք-իսրայելական համագործակցության վերաբերյալ արաբական երկրների միասնական դիրքորոշման բացակայություն: Ավելին, խորհրդակցության ընթացքում քննադատություններ ուղղվեցին Քուրդիստանի աշխատավորական կուսակցությանն օժանդակող Սիրիայի Արաբական Հանրապետությանը՝ կոչ հղելով այդ օժանդակության դադարեցման անհրաժեշտության մասին: Այդ ամենն առաջացրեց սիրիական կողմի խիստ դժգոհությունը, որն էլ ավելի խորացավ այն բանից հետո, երբ արաբական երկրների մեծ մասը հրաժարվեց Սիրիայի և Լիբանանի կողմից պատրաստված օրինագիծն ընդունելուց, որով խիստ քննադատության էր ենթարկվում Թուրքիան: Նույնիսկ Պաղեստինի, Հորդանանի և Օմանի ներկայացուցիչները ելույթներով հանդես եկան առ այն, որ թուրք-իսրայելական համագործակցությունը որևէ վտանգ չի ներկայացնում արաբական աշխարհի համար²⁴:

Թուրք-իսրայելական հարաբերություններում որոշակի սառեցում նկատվեց 2000-ական թթ. սկզբում, երբ պաղեստինյան հիմնախնդրի սրացման հետ կապված լարված իրավիճակ ստեղծվեց տարածաշրջանում²⁵:

²⁴ Նույն տեղում, 19.09.1998:

²⁵ 1988 թ. Թուրքիան ճանաչեց պաղեստինյան պետությունը (տե՛ս International Journal of Middle East Studies. Febr. 1993, էջ 100): Սակայն, չնայած ճանաչմանը, Թուրքիայի և ՊԱԿ-ի հարաբերությունները շարունակում էին մնալ ոչ բարիդրացիական (մասնավորապես Արաֆաթի կողմից գլխավորվող ՊԱԿ-ը կասկածվում էր տարածաշրջանում Թուրքիայի հիմնական մրցակիցների հետ հարաբերությունների զարգացման մեջ: Մասնավորապես Անկարան կասկածում էր ՊԱԿ-ին 1970-80-ական թթ.

Թուրքիայի համակրանքը պաղեստինցիների հանդեպ առավել արտահայտվեց 2000 թ. վերջում, երբ սկսվեց երկրորդ ինթիֆադան: Հոկտեմբերին Թուրքիան ողջունեց Իսրայելի կողմից պաղեստինցիների հանդեպ իրականացված բռնությունը դատապարտող ՄԱԿ-ի ընդունած բանաձևը, իսկ նույն ամսվա վերջում Ստամբուլում տեղի ունեցած իսլամական տնտեսական կոնֆերանսում Թուրքիայի նախագահ Ա.Սեզերը խստորեն քննադատեց Իսրայելին²⁶:

2002 թ. նոյեմբերին Թուրքիայում տեղի ունեցած ընտրություններում հաղթեց «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը, որի անդամների մեծ մասը նախկինում Էրբաքանի գլխավորած «Բարօրություն» կուսակցության անդամներ էին: Թեև «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը չքննադատեց Իսրայելին, սակայն դրա անդամների մեծ մասը բացասաբար էր վերաբերվում Իսրայելի հետ հարաբերություններին: Միևնույն ժամանակ Էրդողանի կառավարությունը չէր պատրաստվում որևէ կերպ վերանայել թուրք-իսրայելական հարաբերությունները:

Այսպիսով, XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբին թուրք-իսրայելական հարաբերություններն առանձնանում էին ռազմաքաղաքական և տնտեսական համագործակցության խորացմամբ, որտեղ նկատելի էին ռազմավարական և մարտավարական ընդհանուր հետաքրքրություններ և մոտեցումներ: 1990-ական թթ. տարբեր բնագավառներում թուրք-իսրայելական հարաբերություններում նկատվող առաջընթացը կարևոր իրողություն էր ոչ միայն հիշյալ երկրների քաղաքականության համար, այլև Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ուժերի հարաբերակցության առումով:

Թուրք-իսրայելական համագործակցությունը հնարավորություն տվեց Իսրայելին դուրս գալու քաղաքական մեկուսացումից, որում հայտնվել էր հրեական պետությունը տասնամյակներ շարունակ: Բացի այդ, այն դարձավ հակակշիռ սիրիահրանական դաշինքին: Վերջինս թուրքական և իսրայելական

քուրդ և հայ ահաբեկիչներին վերապատրաստելու գործում (տե՛ս Aras B. Palestinian-Israeli Peace Process and Turkey, Commack, N.Y, Nova Science Publishers. 1998, էջ 125): Միևնույն ժամանակ 1990-ական թթ. Թուրքիան շարունակում էր տնտեսական և քաղաքական օժանդակություն ցուցաբերել պաղեստինցի ժողովրդին:

²⁶ Middle East New Agency (Cairo). Oct. 26, 2000.

իշխանությունների կողմից դիտարկվում էր որպես լարվածության աղբյուր Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում:

2000-ական թթ. սկզբում պաղեստինյան հակամարտության սրացումը, մերձավորարևելյան տարածաշրջանային զարգացումներում թուրքական իշխանությունների պաղեստինամետ դիրքորոշումը, 2002 թ. Թուրքիայում իսլամական «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալը որոշ հակասություններ առաջ բերեցին թուրք-իսրայելական հարաբերություններում: Հիշյալ հակասությունները թուրքական իշխանությունները փորձում էին դիտարկել Իսրայելի հետ ստեղծված ռազմաքաղաքական և ռազմատնտեսական հարաբերություններից անկախ, ինչը, սակայն, ցանկալի արդյունք չստվեց: Ավելին, «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության կողմից քայլեր ձեռնարկվեցին մուսուլմանական աշխարհում սեփական հեղինակության բարձրացման ուղղությամբ, ինչը չէր կարող բացասաբար չանդրադառնալ թուրք-իսրայելական հարաբերությունների հետագա ընթացքի վրա:

Հայացք նետելով XX դարի վերջին, XXI դարի սկզբին սիրիա-իսրայելական և թուրք-իսրայելական հարաբերությունների վրա՝ կարող ենք փաստել հետևյալը.

- 1980-ական թթ. վերջը և 1990-ական թթ. սկիզբը նշանավորվեցին մերձավորարևելյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործընթացում և տարածաշրջանային զարգացումներում նկատելի փոփոխություններով, որոնք իրենց ազդեցությունն ունեցան XX դարի վերջին, XXI դարի սկզբին սիրիա-իսրայելական և թուրք-իսրայելական հարաբերությունների վրա:
- XX դարի վերջին, XXI դարի սկզբին հիշյալ հարաբերությունների հիմքում եղել են տարաբնույթ հիմնախնդիրներ (տարածքային, ջրային ռեսուրսների հետ կապված և այլն): Այդ հարաբերությունների վրա իրենց ազդեցությունն են ունեցել աշխարհաքաղաքական, աշխարհատնտեսական ու տարածաշրջանային գործընթացներ և ներպետական զարգացումներ:
- Հիշյալ ժամանակահատվածում Սիրիա-Իսրայել և Թուրքիա-Իսրայել փոխառնչությունները կրել են փոփոխական բնույթ: Եթե նշված ժամանակահատվածի սկզբնական հատվածում և՛ սիրիա-իսրայելական, և՛ թուրք-իսրայել-

լական հարաբերություններում որոշ առաջխաղացում գրանցվեց, ապա 2000-ական թթ. սկզբում դրանցում նկատվեց որոշակի սառեցում:

- Սիրիա-իսրայելական հարաբերությունների համեմատ թուրք-իսրայելական առնչությունները շատ ավելի առաջ գնացին: Նկատվեցին դրական տեղաշարժեր Թուրքիայի և Իսրայելի միջև ռազմաքաղաքական և տնտեսական բնագավառներում, ինչը չի կարելի ասել սիրիա-իսրայելական հարաբերությունների մասով:

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Արաքս Փաշայան, պ. գ. թ., դոցենտ

Աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արաբական երկրների բաժնում՝ որպես ավագ գիտաշխատող: Զբաղվում է արաբական երկրների ներքին և արտաքին հիմնախնդիրների, «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպության, ինչպես նաև «քաղաքական իսլամի» ուսումնասիրությամբ:

Վահրամ Պետրոսյան, պ.գ.թ., դոցենտ

Երևանի պետական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի դոցենտ է: Զուգահեռաբար վարում է ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի հայ-քրդական առնչությունների բաժնի վարիչի պաշտոնը: Զբաղվում է քրդագիտական հիմնախնդիրներով, Թուրքիայի և ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքական խնդիրների ուսումնասիրությամբ:

Գրիգոր Վարդանյան, պ.գ.թ.

Աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արաբական երկրների բաժնում՝ որպես գիտաշխատող: Զբաղվում է Սիրիայի Արաբական Հանրապետության ժամանակակից պատմության, ալավիական համայնքի հիմնախնդիրների, ինչպես նաև Սիրիայում ալավիների ունեցած ռազմաքաղաքական ազդեցության ուսումնասիրությամբ:

Սարգիս Գրիգորյան

ԵՊՀ-ի հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի հայ-քրդական առնչությունների բաժնի գիտաշխատող է: Հետազոտությունների հիմնական ոլորտներն են իսլամական ծայրահեղական շարժումները, ինչպես նաև քրդական հիմնախնդիրը Մերձավոր Արևելքում:

Արսեն Զուլֆալյան

ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի ասպիրանտ: Զբաղվում է սիրիա-թուրքական հարաբերությունների հիմնահարցով, Սիրիայի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրների ուսումնասիրությամբ:

AUTHORS

Araks Pashayan Assoc. Prof., PhD

Associate Professor and a Senior Research Fellow at the Department of Arab Countries at the Institute of Oriental Studies NAS RA. Main fields of her research include domestic and foreign political issues of Arab Countries, Organisation of Islamic Cooperation, as well as “political Islam”.

Vahram Petrosyan Assoc. Prof., PhD

Associate Professor of the Department of International Relations and Diplomacy of the Faculty of International Relations of the Yerevan State University. He is also the head of the Department of Armenian-Kurdish Relations at the Institute of Armenian Studies, YSU. Main fields of his research include the problems of Kurdish studies, and the Turkish and U.S. foreign policy issues.

Sargis Grigoryan PhD

Research Fellow at the Department of Armenian-Kurdish Relations of Institute for Armenian Studies of YSU. Main fields of his research include the Islamic radical movements as well as the Kurdish issue in the Middle East.

Grigor Vardanyan PhD

Research Fellow at the Department of Arab Countries at the Institute of Oriental Studies, NAS RA. Main fields of his research include the problems of contemporary history of Syrian Arab Republic, developments within Syrian Alawite Community and its political-military role in Syria.

Arsen Julfalakyan (post-graduate student)

Post-graduate student of YSU Chair of International Relations and Diplomacy. His research interests include relationship between Syria and Turkey and foreign policies issues of Syria and Turkey.

АВТОРЫ

Аракс Пашаян к.и.н., доцент

Старший научный сотрудник отдела Арабских стран Института востоковедения НАН РА. Занимается внутренними и внешнеполитическими проблемами арабских стран, изучением вопросов организации Исламского сотрудничества и политического ислама.

Ваграм Петросян к. и. н.

Доцент кафедры международных отношений и дипломатии Факультета международных отношений ЕГУ. Заведующий отдела армяно-курдских отношений Института арменоведческих исследований ЕГУ. Занимается изучением проблем курдоведения, а также внешней политики Турции и США.

Саргис Григорян к.и.н.

Научный сотрудник отдела армяно-курдских отношений Института арменоведческих исследований ЕГУ. Занимается изучением исламских радикальных течений, а также курдской проблематикой ближневосточного региона.

Григор Варданян к.и.н.

Научный сотрудник отдела Арабских стран Института Востоковедения НАН РА. Занимается проблемами современной истории Сирийской Арабской Республики, а также изучением алавитской общины и вопросами военно-политической роли алавитов в Сирии.

Арсен Джулфалакян

Аспирант кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ. Занимается изучением сирийско-турецких отношений, внешнеполитической проблематикой Турции и Сирии.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՎՐԱՍԻԱ

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ.
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ ՄԻՏՈՒՄԵՐ

ՀԱՏՈՐ IV (2)

Ռուբեն Սաֆրաստյանի խմբագրությամբ

Հրատ. պատվեր № 667
Ստորագրված է տպագրության՝ 25.12.2015թ.:
Չափսը՝ 60 x 100 ¹/₁₆, տպագր. 7 մամուլ:
Տպաքանակը՝ 200 օրինակ:

«ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան,
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24:

